

Brief Critique on the 1403 Commercial Bill

Majid Banaei Oskoei

Associate Professor of Private Law, Faculty of Law, Allameh Tabataba'i University, Tehran, Iran.
Email: banaeioskoei@atu.ac.ir

Article Info	Abstract
Article type: Research Article Manuscript received: 6 June 2025 final revision received: 15 August 2025 accepted: 5 September 2025 published online: 14 October 2025 Keywords: Commercial Code, Bill, Parliament, Government.	The prerequisites for drafting a law through a proposal by members of parliament or a bill from the government require conditions that, without paying attention to them, make the desired result doubtful. Undoubtedly, paying attention to the goals and philosophy of separating Commercial Code from traditional law, facilitating the possibility of future changes and amendments to commercial laws while at the same time ensuring their stability and permanence, conducting field studies, paying attention to the commercial needs and desires of interested parties, paying attention to the rapid developments in commercial and economic activities, comparative study of other systems, and considering existing resources, priorities, and limitations are among the requirements and arrangements for drafting a Commercial Code. With a brief review of the 1403 Commercial Bill, despite its strengths, several defects are visible, indicating a lack of attention to the requirements of a comprehensive and exhaustive Bill as the most important text regulating commercial laws and relations between merchants. The illogical repetition of some of the abandoned issues of the current Commercial Code, the lack of attention to the customs governing commercial transactions, the lack of updating, the confusion of domestic commercial issues with international trade, the establishment of rules outside the scope of commercial law, and the conflict with the general rules of Civil Code are among the notable shortcomings that have cast doubt on the effectiveness of the aforementioned Bill.

Cite this article: Banaei Oskoei, Majid. (2025, Autumn) "Brief Critique on the 1403 Commercial Bill", *Private Law Studies*, 55(3): 335-371. DOI: <https://doi.com/10.22059/JLQ.2025.394578.1007988>

© The Author(s).

Publisher: University of Tehran Press.

DOI: <https://doi.com/10.22059/JLQ.2025.394578.1007988>

Introduction

The necessity of amending the law is an inevitable rule in the legal system, because every law that is enacted, even if sufficient care is taken in its approval and is considered a masterpiece or a national document and a lasting heritage, future developments in various fields force the legislator towards these changes, because it is not possible to predict future problems that have not yet occurred, and with the occurrence of novel issues in society, the law acts as a regulator of social relations. The speed of changes in different subjects is not the same, and in some, such as the Constitutional Law or the Civil Code, changes are made slowly and gradually, but in the field of economy and commerce, where significant developments are taking place, these changes are faster. Despite the need to change and amend commercial laws, the stability and strength of these laws should not be undermined and the general orientation of the rules governing commerce and ultimately the economic public order should not be shaken.

Therefore, changes in the economic and commercial fields should be considered by the legislator with their own considerations and specifications. The well-known characteristics, which are often mentioned in commercial law with the three important principles: speed, ease and certainty, are a suitable criterion for establishing legal rules to regulate merchants' relations. The enactment of changes is different according to the specifics of each issue. Some only require amending the previous regulations and some require fundamental amendments, such that new regulations must replace the previous law.

On this basis, the prerequisites for drafting a law through a proposal by members of parliament or a bill from the government require conditions that, without paying attention to them, make the desired result doubtful. Undoubtedly, paying attention to the goals and philosophy of separating commercial law from traditional law, facilitating the possibility of future changes and amendments to commercial laws while at the same time ensuring their stability and permanence, conducting field studies, paying attention to the commercial needs and desires of interested parties, paying attention to the rapid developments in commercial and economic activities, comparative study of other systems, and considering existing resources, priorities, and limitations are among the requirements and arrangements for drafting a commercial law.

Method

The research method used in this study is the description and examination of the Commercial Bill with an analytical approach.

Conclusions

With a brief review of the Commercial Bill 1403, despite its strengths, several defects are visible, indicating a lack of attention to the requirements of a comprehensive and exhaustive bill and hindering the Commercial Bill as the most important text regulating commercial law and relations between merchants. The illogical repetition of some of the abandoned issues of the current commercial law, the lack of attention to the customs governing commercial transactions, the lack of updating, the confusion of domestic trade issues with international trade, the establishment of rules outside the scope of commercial law, and the conflict with the general rules of civil law are among the notable shortcomings that have cast doubt on the effectiveness of the aforementioned bill.

Although the 1403 commercial Bill is based on the 1384 Commercial Bill, some of the changes made, especially the addition of the first chapter of the bill, have caused numerous ambiguities and defects that have affected the entire bill. In addition to the addition of the first chapter, the main changes made are aimed at removing some ambiguities and to some extent inaccurate adaptation of foreign law. While it was expected that the 1403 Bill would be far more appropriate than the 1384 Bill, unfortunately the current text is weaker and has more defects than the bill that was drafted about twenty years ago and had some defects at the same time.

نقد اختصاری لایحه تجارت ۱۴۰۳

مجید بنایی اسکویی

دانشیار گروه حقوق خصوصی و اقتصادی، دانشکده حقوق و علوم سیاسی دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران. رایانامه: Banaeioskoei@atu.ac.ir

اطلاعات مقاله	چکیده
نوع مقاله: مقاله پژوهشی تاریخ دریافت: ۱۴۰۴/۳/۱۷ تاریخ بازنگری: ۱۴۰۴/۵/۲۵ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۴/۶/۱۶ تاریخ چاپ: ۱۴۰۴/۷/۲۳ کلیدواژه‌ها: تجارت، قانون، لایحه، مجلس و دولت.	مقدمات تدوین قانون از طریق طرح توسط نمایندگان مجلس یا لایحه از سوی دولت، نیازمند شرایطی است که بدون توجه به آنها امکان نتیجه مطلوب را با تردید مواجه می‌کند. بی‌گمان توجه به اهداف و فلسفه جدایی حقوق تجارت از حقوق سنتی، سهولت در امکان تغییر و اصلاح آتی قوانین تجاری و در عین حال ثبات و دائمی بودن آنها، انجام مطالعات میدانی، توجه به خواست و نیازهای تجاری اشخاص ذی‌نفع، توجه به تحولات سریع فعالیت‌های تجاری و اقتصادی، بررسی تطبیقی سایر نظام‌ها، در نظر گرفتن منابع، اولویت‌ها و محدودیت‌های موجود از جمله الزامات و تمهیدات وضع قانون تجارت به‌شمار می‌رود. با بررسی اجمالی لایحه تجارت ۱۴۰۳، به‌رغم وجود نقاط قوت، ایرادات متعددی قابل مشاهده و بیانگر کم‌توجهی به اقتضائات وضع جامع و مانع بودن لایحه تجارت به‌عنوان مهم‌ترین متن تنظیم‌کننده حقوق تجارت و روابط بین بازرگانان است. بی‌توجهی به عرف حاکم بر معاملات تجاری، تکرار بی‌منطق برخی موضوعات متروک قانون تجارت فعلی، عدم روزآمدی، خلط مباحث تجارت داخلی با تجارت بین‌الملل، وضع قواعدی خارج از قلمرو حقوق تجارت و تعارض با قواعد عمومی حقوق مدنی، از جمله ایرادات شایان ذکر است که کارایی لایحه یادشده را مورد تردید قرار داده است. در این مقاله، سعی شده است تا به‌اجمال برخی از ایرادات شکلی و ماهوی بیان و تا حد امکان پیشنهادهایی برای اصلاح لایحه ارائه شود.

استناد: بنایی اسکویی، مجید (۱۴۰۴، پاییز)، «نقد اختصاری لایحه تجارت ۱۴۰۳». مطالعات حقوق خصوصی، ۵۵ (۳)، ۳۷۱-۳۳۵.

DOI: <https://doi.com/10.22059/JLQ.2025.394578.1007988>

© نویسندگان.

ناشر: موسسه انتشارات دانشگاه تهران

مقدمه

تغییر قانون، قاعده‌ای اجتناب‌ناپذیر در نظام حقوقی است، زیرا هر قانونی که وضع می‌شود، حتی اگر در تصویب آن دقت کافی شده و به‌عنوان شاهکار حقوقی یا سند ملی و میراث ماندگار (کاظمی، ۱۳۹۸: ۲۵۰) تلقی شود. تحولات آینده در حوزه‌های مختلف، مقنن را به سمت این تغییرات مجبور می‌کند، چراکه پیش‌بینی اشکالات آتی که هنوز واقع نشده‌اند، ممکن نیست و با حادث شدن موضوعات بدیع در جامعه، حقوق به‌عنوان تنظیم‌کننده روابط اجتماعی وارد عمل می‌شود. سرعت تغییرات در موضوعات مختلف، یکسان نیست و در برخی مانند قانون اساسی یا قانون مدنی به کندی و به‌تدریج انجام می‌شود، لکن در حوزه اقتصاد و تجارت که تحولات چشمگیر است، این دگرگونی، سرعت بیشتری دارد. به‌رغم نیاز به اصلاح و روزآمدی قوانین تجاری، ثبات و استحکام آنها نباید دچار خدشه شود و جهت‌گیری کلی قواعد حاکم بر تجارت و مآلاً نظم عمومی اقتصادی را متزلزل کند. همگامی تغییرات با تحولات حوزه‌های اقتصادی بنا به ویژگی‌های هر موضوع، متفاوت است. برخی تنها نیاز به اصلاح مقررات قبل و بعضی نیازمند اصلاحات اساسی است، به‌گونه‌ای که باید مقررات جدیدی جایگزین قانون قبلی شود. شاخصه‌های شناخته‌شده حقوق تجارت که غالباً با اصول مهم سه‌گانه: سرعت، سهولت و اطمینان از آن یاد می‌شود، معیارهای نسبتاً مناسب برای وضع قواعد حقوقی برای تنظیم روابط بازرگانان است. توجه به اهداف و فلسفه جدایی حقوق تجارت از حقوق سنتی، انجام مطالعات میدانی در راستای شناسایی نیازهای واقعی فعالان عرصه تجارت، استفاده از تجربیات سایر کشورها و انجام مطالعات تطبیقی^۱، در نظر گرفتن ظرفیت کشور در استفاده از منابع، اولویت‌ها و محدودیت‌های موجود از جمله شرایط لازم برای وضع قانون جامع و مانع است. بی‌گمان لایحه تجارت ۱۴۰۳ دارای نقاط قوتی است که نمی‌توان آنها را نادیده گرفت، اما در عین حال دارای اشکالات متعددی است که به‌نظر می‌رسد به‌سبب بی‌توجهی به شاخصه‌های یادشده، کارایی لازم را از لایحه مذکور سلب کرده است. برای نمونه از الزامات ابتدایی و البته مهم پیش از تدوین هر قانونی، انجام مطالعات میدانی و بررسی وضعیت موضوع در حوزه‌های مختلف در سطح جامعه است که می‌توان تحت عنوان «نیازسنجی تقنینی» از آن یاد کرد. به‌عبارت دیگر، پیش از تدوین، ضرورت انجام ایجاد یا تغییر قانون است که باید واجد دلایل منطقی باشد. بررسی میدانی و تشخیص نیازهای موجود جامعه نقش کلیدی در وضع قواعد کارآمد و در عین حال جلوگیری از تکرار و تعارض دارد. اساساً مهم‌ترین نقش حقوق و قواعد حقوقی، تنظیم روابط اجتماعی است (حبیب‌نژاد و تقی‌زاده، ۱۳۹۸: ۲۶) و بدون شناخت کافی موضوع، بررسی سوابق گذشته، حال و مشخص

۱. انجام مطالعات تطبیقی هم در درک حقوق داخلی و هم در اصلاح قوانین موجود یا وضع قوانین جدید دارای اهمیت است (شیروی، ۱۳۸۹: ۴۰ به بعد).

کردن نیازهای ذی‌نفعان، نمی‌توان مقررات متناسب وضع کرد و مآلاً برای دستیابی اطلاعات جامع، نیازمند تحقیقات میدانی و آسیب‌شناسی است (عالی‌پناه، ۱۳۸۷: ۳۸۴)، لکن بنابر مطالبی که در متن مقاله به تفصیل بیان شده، بیانگر مطالعات ناکافی میدانی و بی‌توجهی به عرف و نیازهای جامعه در تدوین لایحه مورد بحث است. اگرچه لایحه تجارت ۱۴۰۳ بر مبنای لایحه تجارت ۱۳۸۴ استوار شده است، لکن برخی تغییرات انجام‌شده به‌ویژه الحاق فصل اول لایحه، سبب وجود ابهامات و ایرادات متعددی شده که تمام لایحه را تحت تأثیر قرار داده است. علاوه بر الحاق فصل اول، عمده تغییرات انجام‌شده، معطوف به رفع برخی ابهامات و تا حدودی اقتباس نادرست از حقوق خارجی است، درحالی‌که انتظار می‌رفت، لایحه ۱۴۰۳ به‌مراتب از لایحه ۱۳۸۴ مناسب‌تر باشد، ولی متأسفانه متن حاضر از لایحه‌ای که حدود بیست سال قبل تدوین شده و در همان زمان نیز دارای ایراداتی بود، ضعیف‌تر و واجد اشکالات بیشتری است. از آنجا که بررسی تمام ایرادات لایحه در یک مقاله علمی امکان‌پذیر نیست، از این‌رو پژوهش حاضر معطوف به برخی ایرادات برجسته و اساسی در برخی کتاب‌هاست که در صورت تصویب لایحه به شکل کنونی، نه‌تنها گره‌ای از حقوق تجارت نمی‌گشاید، بلکه موجب سردرگمی بیشتر خواهد شد. مباحث این مقاله به‌رغم درآمیختگی موضوعات شکلی و ماهوی لایحه و مآلاً دشوار بودن تفکیک بین این دو، اما در جهت شفاف شدن هرچه بیشتر ایرادات، در دو بخش یادشده تحلیل شده است.

۱. ایرادات شکلی

۱.۱. استفاده از ساختار سنتی در شماره‌گذاری مواد

متأسفانه در اغلب (یا احتمالاً همه) قوانین تدوین‌شده در نظام حقوقی ایران، شیوه شماره‌گذاری مواد به روش سنتی یا ترتیبی است. استفاده از این روش قدیمی، علاوه بر اینکه امکان دسته‌بندی مواد و تقسیم‌بندی موضوعات را دشوار می‌کند، با حذف یا اضافه کردن مواد، نظم و ترتیب شماره آنها نیز دچار دگرگونی می‌شود. لایحه تجارت ۱۴۰۳ همانند قانون تجارت فعلی و همچنین لوایح قبلی سال‌های ۱۳۹۱ و ۱۳۸۴ کمافی‌سابق، از روش سنتی ترتیبی در شماره‌گذاری مواد استفاده شده است. استفاده از چنین شیوه‌ای حتی در مواردی موجب می‌شود تا مقنن از اصلاحات لازم آتی که لازمه پویایی قانون به‌ویژه تجارت است، منصرف شود یا به‌طور محدود به اصلاح قانون اقدام کند. مصداق بارز اشکال این شیوه سنتی در حوزه تجارت با حذف مواد ۲۱ تا ۹۳ قانون تجارت ۱۳۱۱ مختص شرکت‌های سهامی و اضافه کردن ۳۰۰ ماده در قالب لایحه اصلاحی تجارت ۱۳۴۷ است که نظم و انسجام شکلی قانون تجارت را دچار خدشه کرده است. از آنجا که تعداد مواد جایگزین با تعداد مواد حذف‌شده برابر نبود، این بخش مهم از

قانون تجارت به‌طور جداگانه آورده شد. ضمن اینکه به موجب ماده ۲۹۹ لایحه اصلاحی تجارت ۱۳۴۷ هنوز برخی از مواد گذشته که تعداد و قلمرو آن مشخص نیست، ناظر بر سایر شرکت‌های تجارتی به اعتبار خود باقی است! درحالی‌که در استفاده از روش ترکیبی می‌توان به‌راحتی مواد اضافی را وارد مجموعه قانون تجارت کرد، بدون اینکه شماره اصلی مواد دچار دگرگونی یا مواد اصلاحی، خارج از مجموعه مرتبط به‌طور جداگانه آورده شود.

روش ترکیبی پیشنهادی، مدت‌هاست در پژوهش‌های علمی به‌ویژه در نگارش کتاب (جعفری، ۱۳۹۸: ۲۰) و طی ده‌های اخیر در تدوین قوانین مورد استفاده است. در این شیوه، دسته‌بندی بر اساس عناوین شامل بخش، فصل، مبحث، گفتار و الی آخر است. هر عنوان یک شماره مخصوص به خود دارد و شماره‌های بعدی هم ذیل عناوین جزئی‌تر قرار می‌گیرند. در قانون تجارت فرانسه یا اصول قراردادهای حقوق اروپایی نیز تا حدودی از این روش بهره برده شده است (شریفی، ۱۳۸۷: ۳۴۰). استفاده از شیوه ترکیبی به‌رغم سادگی در شماره‌گذاری مواد، دارای مزایای متعددی است. نظر به جزئی شدن عناوین، دسته‌بندی موضوعات و مآلاً جست‌وجو برای یافتن مواد مرتبط به‌سهولت امکان‌پذیر است و در عین حال، راهنمای مناسبی برای مقنن در تدوین ابتدایی یا اصلاحات آتی قانون است و از پراکندگی و تشتت مباحث مشابه یا متعارض خودداری و هر موضوعی ذیل عنوان مرتبط قرار می‌گیرد. در این شیوه، حذف یا اضافه کردن مواد به‌راحتی انجام می‌شود و در عین حال، نظم و یکپارچگی شکلی قانون دچار آسیب نمی‌شود.

۲.۱. ایراد تصویب لایحه به‌صورت کلی

برای تصویب قانون در مجلس دو مسیر معمول وجود دارد. اولین و مهم‌ترین مسیر وضع قانون توسط نمایندگان مجلس است. اساساً فلسفه وجودی مجلس و به‌تبع نمایندگان منتخب مردم، وضع قانون است که در قالب طرح با امضای ۱۵ نماینده امکان‌پذیر است. مسیر دوم، در قالب لایحه تهیه‌شده از سوی دولت است. هرچند در این روش نیز، دولت تنها پیشنهاددهنده و تصمیم نهایی در اختیار نمایندگان مجلس است، اما به علل مختلفی از جمله اینکه دولت به‌عنوان قوه مجریه، به‌طور مستقیم مسئول اجرای قانون است و طبعاً با چالش‌ها و مشکلات آن از نزدیک آشناست (هاشمی، ۱۳۹۳: ۱۴۰) و در عین حال، از بدنه عظیم کارشناسی برخوردار است که می‌تواند از آن برای انجام امور علمی، تحقیقاتی و مطالعات میدانی بهره‌مند شود و در نهایت پیشنهاد مناسب با شرایط روز را تقدیم مجلس کند، باید توقع داشت سطح فنی لوایح از طرح‌های پیشنهادی نمایندگان برتر باشد. لایحه تجارت نیز محصول دولت است که در سال ۱۳۸۴ تهیه، لکن بعداً با دخالت مجموعه مجلس اعم از نمایندگان یا مرکز پژوهش‌های مجلس (و به‌طور محدود و موردی از سوی دولت) در سال ۱۳۹۱ و در نهایت در سال ۱۴۰۳ دچار تغییراتی شد. صرف‌نظر از

ماهیت ایرادات که به برخی از آنها در مباحث آتی اشاره می‌شود، یکی از دغدغه‌های موجود در خصوص لایحه تجارت، دخالت غیرکارشناسانه نمایندگان مجلس است که کلیت قانون را متأثر می‌کند. این نگرانی مختص زمان حال نیست و در گذشته نیز برای تصویب قوانین وجود داشته است. قانون تجارت ۱۳۱۱ و اصلاحیه مهم آن در سال ۱۳۴۷ در خصوص شرکت‌های سهامی، توسط کمیسیون مجلس تصویب شد و در عمل، مسیر عادی دو شوری تصویب توسط نمایندگان مجلس را طی نکرد. علت عمده اتخاذ چنین شیوه‌ای، عدم دخالت نمایندگان مجلس در جزئیات قانون است. هرچند این شیوه، مزیت مهم عدم دخالت تک‌تک نمایندگان مجلس، تصویب یکجا و سریع قانون را به همراه دارد، لکن ایراد مهم آن این است که چنین قانونی، آزمایشی، موقت و تنها به مدت پنج سال معتبر است. هرچند در عمل برخی قوانین آزمایشی مانند قانون تجارت به‌رغم انقضای مدت، کماکان به حیات خود ادامه داده است، اما به هر تقدیر این وضعیت نقص جدی در نظام حقوقی محسوب می‌شود.

اصولاً تصویب قوانین به‌صورت آزمایشی در شرایط خاص و برای آزمودن و کشف نقاط ضعف قانون اتخاذ می‌شود و برای قانون تجارت توصیه نمی‌شود، زیرا در فعالیتهای اقتصادی و اعمال تجاری، ثبات و جهت‌گیری کلان قوانین و مقررات بسیار بااهمیت است. اگرچه تحولات سریع و چشمگیر تجاری، نیازمند وضع مقررات متناسب و به‌روز است، اما نباید خود این قوانین موقتی باشند. زیرا فعالیتهای اقتصادی که طبیعتاً با سرمایه‌گذاری همراه است، فی‌نفسه زمان‌بر است. بسیاری از فعالیتهای کلان و مهم تأثیرگذار در اقتصاد یک کشور، دفعتاً انجام نمی‌شود و نیازمند برنامه‌ریزی، سرمایه‌گذاری، احداث ابنیه، نصب دستگاه و جذب نیروی انسانی است و حسب اینکه فعالیت خرد یا کلان باشد، مدت زمان متناسب را می‌طلبد. بنابراین منطقی نیست قوانین این حوزه موقتی باشند. ضمن اینکه استفاده از این شیوه باید دارای دلایل منطقی مانند اضطرار باشد والا استفاده از آن محل سؤال خواهد بود (قاضی شریعت‌پناهی، ۱۳۷۱: ۵۰۳) افزون بر این تصویب قانون آزمایشی تجارت یک‌بار در سال ۱۳۹۱ مورد استفاده مجلس قرار گرفت، ولی با مانع شورای نگهبان روبرو شد. استدلال شورای نگهبان در خصوص عدم پذیرش معطوف به عدم وجود اضطرار در تصویب لایحه بود. در نظر شورای مذکور بیان شد: در خصوص قوانین تجاری، جریان امور عادی ادامه دارد، بنابراین، ضرورتی برای اتخاذ چنین شیوه‌ای و ملاً تصویب فوری و غیرعادی لایحه تجارت وجود ندارد.

بنا به مراتب مذکور و به‌رغم مزیت‌های انکارناپذیر تصویب قانون جامع و یکپارچه و تلاش قابل تقدیر تدوین‌کنندگان لایحه جامع تجارت به تقلید از حقوق فرانسه در قالب کدیفیکاسیون^۱ در انسجام‌بخشی به قانون تجارت (بورو، ۱۳۸۶: ۵۹ به بعد)، اما به دلایل پیش‌گفته، بهتر است در

تدوین قانون تجارت، کتاب به کتاب اقدام شود و در نهایت نیز همه مصوبات مرتبط در قالب یک قانون جمع شود. بدیهی است محتوای کتابها و ارتباط بین آنها در تدوین کتاب به کتاب باید مدنظر باشد. از لحاظ شکلی نیز اگر از روش ترکیبی شماره گذاری مواد استفاده شود، با اتصال کتابهای متعدد، نیازی به تغییر یا اصلاح در شماره مواد نخواهد بود. از مزیت های تصویب کتاب به کتاب آن است که نظر متخصصان مرتبط در یک زمان معین متوجه موضوعی خاص می شود و مآلاً در تهیه متن نهایی، توجه و دقت بیشتری می شود. در حالی که اگر تمام لایحه به هر حقوقدان مجرب و صاحب اندیشه ای ارائه شود، تجربه نشان داده است که نه فرصت و نه حوصله کافی برای بررسی همه مواد وجود ندارد. علاوه بر این، از آنجا که اصولاً هر حقوقدانی در حوزه خاصی تخصص دارد، انتظار بررسی کل لایحه، موضوعاً منتفی است. از همه مهم تر، سهولت در حصول نتیجه در مجلس است و دخالت نمایندگان را کاهش می دهد، زیرا با وجود متن محدود و در نتیجه بررسی تخصصی و کارشناسانه، از اظهارنظرهای بی وجه برخی نمایندگان کاسته می شود. در تدوین کتاب به کتاب، این امکان فراهم است که می توان سایر قوانین تجاری مانند، تجارت الکترونیکی، اسناد اعتباری، مقررات گمرکی، سرمایه گذاری، مالکیت فکری، داوری و سایر موضوعات مرتبط که به طور پراکنده طی سالیان متمادی وضع شده است، به هنگام تصویب هر کتاب یا در انتها با جمع قوانین مرتبط ذیل کتاب مربوطه در قانون جامع تجارت به طور یکجا جمع کرد. بدیهی است جمع قوانین تجاری در یک مجموعه تحت عنوان قانون جامع تجارت، دارای فواید بسیاری است که کمک شایان ملاحظه ای به فعالان اقتصادی و بازرگانان می کند. با پیش بینی سرفصل های مشخص، هر قانون ذیل فصل ذی ربط قرار می گیرد و حتی وضع قوانین جدید نیز باید ذیل موضوع مرتبط و تحت قانون جامع تجارت آورده شود. برای تحقق این منظور، می توان در قانون تجارت پیش بینی کرد که هر قانون تجاری یا مرتبط آتی الزاماً ذیل یکی از کتاب های قانون تجارت که امکان اصلاح آن از پیش فراهم شده است، قابلیت طرح و تصویب دارد.

۳.۱. ترتیب نامناسب کتاب های لایحه

بدیهی است تبیین ساختار شکلی صحیح یک مجموعه قانونی و ترتیب موضوعات آن بسیار حائز اهمیت است. هر چند محتوا و ماهیت مواد قانونی در مقایسه با شکل، اهمیت بیشتری دارد و جایگاه ویژه ای در تدوین یک متن مناسب به خود اختصاص می دهد، اما ساختار شکلی صحیح و منطقی نیز مهم است. در یک قانون منسجم، ارتباط نزدیک و معناداری بین مفاهیم، مبانی و قلمرو قانون وجود دارد. بی توجهی به رعایت ترتیب مباحث، موجب سردرگمی و خلط موضوعات و مآلاً ایرادات ماهوی نیز می شود. هر چه ترتیب و نظم منطقی بین مباحث رعایت شود، بر

انسجام قانون می‌افزاید. اهمیت تدوین یک قانون آراسته کمک زیادی بر محتوا و اهداف مقنن در تصویب آن دارد. از این‌رو برخی نظام‌های حقوقی، مرحله تدوین یا تهیه پیش‌نویس را از تصویب قانون تفکیک کرده و نهادی برای بررسی کارشناسانه پیشنهادها قبل از ارائه به مجلس پیش‌بینی کرده‌اند (حبیب‌زاده و عامری، ۱۳۹۹: ۲۴۴ به بعد). در نظام حقوقی ایران این مهم به موجب ماده ۱ قانون تدوین و تنقیح قوانین و مقررات کشور مصوب ۱۳۸۹ بر عهده معاونت قوانین مجلس شورای اسلامی قرار گرفته و مطابق ماده ۴ پیش‌بینی شده است که قبل از تقدیم طرح یا لایحه برای بررسی مواردی مانند وجود قوانین معارض یا مرتبط، ضرورت یا عدم ضرورت موضوع و حتی رعایت شیوه نگارش تخصصی از این معاونت استعلام شود، اما نظر به اینکه ضمانت اجرای خاصی بر لزوم تبعیت از نظرهای این معاونت به‌روشنی مشخص نشده است، در عمل نهاد مذکور در تدوین قوانین و مقررات نقش چندانی ندارد.

در نبود یک نهاد منسجم تدوین قانون در کشور، وجود آشفتگی در متون قوانین و مقررات چندان بعید نیست و نمونه مشخص آن را می‌توان در لایحه مورد بررسی مشاهده کرد. با بررسی اجمالی، مبرهن است که نظم و ترتیب منطقی در کتاب‌های لایحه یادشده رعایت نشده است. آغاز لایحه به قراردادهای تجاری اختصاص دارد و مواد مرتبط به شناسایی بازرگانان و احکام خاص آنان در کتاب سوم با عنوان «تجارت و قواعد حاکم بر آن» آمده است، درحالی‌که لازم بود کتاب اول به مفاهیم کلان و تعیین‌کننده قلمرو حقوق تجارت مانند تعریف تاجر، اعمال تجاری اختصاص پیدا کند. نظم حاکم بر قانون تجارت فعلی الگوی مناسبی است که معلوم نیست به چه دلیل کنار گذاشته شده است.^۱ در قانون فعلی تجارت، مواد اولیه به شناسایی تاجر و اعمال تجاری معطوف و سپس مقررات نسبتاً مفصلی برای برخی از اعمال تجاری از قبیل دلالتی یا حق‌العمل‌کاری وضع شده است. مشابه این شیوه در لایحه تجارت سال ۱۳۸۴ البته با اتخاذ عنوان مجعول^۲ قراردادهای تجاری رعایت شده است. منطق حاکم بر قانون فعلی تجارت که حدود یک قرن قبل تصویب شده، از حیث اختصاص مفاهیم و قلمرو در ابتدای قانون مناسب‌تر از لایحه ۱۴۰۳ است.

علاوه بر این، پیش‌بینی وضع قواعد مشترک در برخی کتاب‌ها می‌تواند به انسجام لایحه کمک کرده و از ابهام و تعارض مواد تکراری جلوگیری کند. در لایحه مورد بررسی در دو کتاب

۱. حسب بررسی‌های به‌عمل‌آمده، ظاهر آن است علت قرار گرفتن عنوان قراردادهای تجاری در قالب کتاب اول، اتمام زودتر هنگام بررسی این کتاب از سایر کتاب‌های لایحه و مآلاً تصویب آن در کمیسیون مجلس در سال ۱۳۹۰ بوده است. حتی بر فرض چنین توجیهی، لایحه ۱۴۰۳ که به‌طور یکجا در مجلس بررسی و تصویب شد، قرار گرفتن قراردادهای تجاری به‌عنوان کتاب اول به‌هیچ‌وجه قابل پذیرش نیست.

۲. ایراد اتخاذ عنوان «قراردادهای تجاری» در مباحث بعد اشاره می‌شود.

قراردادها و شرکت‌های تجاری، قواعد مشترک پیش‌بینی شده است. صرف‌نظر از ایرادات متعددی که بر قواعد مشترک در فصل اول کتاب اول یعنی مقررات عمومی قراردادهای تجاری وجود دارد، وضع قواعد مشترک در این کتاب یا در کتاب شرکت‌های تجاری فی‌نفسه اقدامی پسندیده است که به نظم لایحه انسجام بیشتری می‌بخشد. پیشنهاد مشخص آن است: اولاً- کتاب اول به «تجارت و قواعد حاکم بر آن» تغییر کند؛ ثانیاً علاوه بر وضع مقررات مرتبط با اعمال تجاری، فصلی به مقررات عمومی حاکم بر اعمال تجاری اختصاص پیدا کند. در این فصل موارد مرتبط با اعمال تجاری مانند شرایط اشتغال به فعالیت‌های تجاری، مسئولیت اشخاص و قلمرو آن، حاکم بودن قواعد وکالت در موارد سکوت، ضمانت اجرای عدم اخذ مجوزهای لازم از جمله تعطیلی محل کسب و امثالهم پیش‌بینی شود. پیشنهاد مشابه در کتاب اسناد تجاری نیز توصیه می‌شود. در مقررات عمومی حاکم بر اسناد تجاری مواردی نظیر اصل تضامنی بودن، اصل معرف طلب دارنده سند، اصل عدم توجه به ایرادات در مقابل دارنده ثالث فاقد سوءنیت^۱، بی‌قید و شرط بودن صدور و انتقال سند و امثالهم که در هر سه سند تجاری جاری یکسان است، آورده شود.

۴.۱. آشفته‌گی در اعلام نسخ قوانین متعارض

از موضوعات مهم لازم‌الرعايه در وضع هر قانون جدید، اعلام نسخ قوانین مغایر قبلی و مآلاً مشخص کردن قلمرو قانون معتبر است. بهترین شیوه برای مشخص کردن قوانین لازم‌الاجرا، نسخ صریح قوانین قبلی است که به‌طور معمول در انتهای قانون جدید، موارد نسخ به‌طور یکجا، احصا و اعلام می‌شود، اما در مواردی، مقنن از این موضوع غفلت می‌کند و عملاً قوانین قبلی به‌طور ضمنی نسخ می‌شوند. نسخ ضمنی در صورت تعارض و تهافت دو حکم قبلی و جدید ظهور پیدا می‌کند و نظر به اینکه اصل بر عدم نسخ است و همچنین مطابق قاعده «الجمع مهمما امکن اولی من الطرح»، تشخیص قانون منسوخ به‌سادگی امکان‌پذیر نیست و نیازمند تفسیر بوده و مآلاً نوعی وابسته به مفسر است. از این‌رو همان‌طور که بیان شد بهترین روش، تصریح به قوانین منسوخ البته با جزئیات است و لذا به‌کار بردن عبارتی مانند «کلیه قوانین مغایر قبلی نسخ می‌شود»، به‌رغم تصریح در قانون جدید، در زمره نسخ ضمنی است. بنابراین تعیین قلمرو قانون جدید، تعیین قوانین منسوخ قبلی بسیار بااهمیت است و هرچه در این موضوع دقت شود، ابهام در تشخیص قانون و مواد معتبر کمتر می‌شود. اگرچه اصولاً از زمان لازم‌الاجرا شدن قانون جدید

۱. مشهور است اصل بی‌توجهی به ایرادات در مقابل دارنده با حسن نیت مطرح است، درحالی‌که عبارت «حسن نیت» صحیح نیست، زیرا حسن نیت معطوف به علم یا جهل دارنده سند بر وجود ایرادات در روابط پایه است، درحالی‌که مفهوماً حسن نیت ناظر بر فعل است و از این‌رو عبارت فقدان سونیت که ناظر به عدم علم دارنده سند از اشکالات قبلی می‌باشد، مناسب‌تر است.

به‌عنوان آخرین اراده مقنن، قوانین مغایر قبلی اعتبار خود را از دست می‌دهند، اما بهتر است به‌جای تعیین قانون معتبر توسط مجری در مقام مفسر، قانونگذار این وظیفه را انجام دهد تا از بروز اختلاف نظرهای آتی جلوگیری کند.

متأسفانه شیوه به‌کاررفته در لایحه ۱۴۰۳ قانون تجارت، از نظر تعیین قوانین منسوخ و حتی زمان نسخ، دارای ایراد است. برای مثال در انتهای کتاب اول وفق ماده ۳۳۰ لایحه، به نسخ مواد ۳۳۵ تا ۴۱۱ قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱ با اصلاحات و الحاقات بعدی تصریح و در عین حال در انتهای لایحه مطابق بند ۲ ماده ۱۳۴۳ به‌طور مطلق بر نسخ قانون تجارت ۱۳۱۱ مجدداً تصریح شده است. علاوه بر این، وفق ماده ۳۳۱ لایحه زمان اجرای قانون نیز از تاریخ ۱۴۰۰/۰۱/۰۱ اعلام شده، درحالی‌که لایحه در ابتدای ۱۴۰۳ به تصویب مجلس رسیده و مطابق ماده ۳ قانون مدنی در صورت تأیید شورای نگهبان، ۱۵ روز پس از انتشار در روزنامه رسمی، لازم‌الاجراست. با این وضعیت دوگانه، قدر متیقن زمان دقیق نسخ مواد یادشده در صورت تأیید شورای نگهبان مشخص نیست و در خصوص اعتبار همه یا بخشی از مواد قانون تجارت ابهام وجود دارد. این آشفتگی در اعلام نسخ قوانین مغایر در مواد بعد نیز تکرار شده است. برای مثال، در انتهای کتاب دوم یعنی اسناد تجاری در ماده ۴۵۶ مشابه کتاب اول، مقرر شده است: پس از لازم‌الاجرا شدن این کتاب مواد ۲۲۳ تا ۳۳۴ قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱ با اصلاحات و الحاقات بعدی نسخ می‌شود. در عبارت آخری ماده یادشده نیز مقرر می‌کند، احکام این کتاب از تاریخ ۱۴۰۱/۰۱/۰۱ لازم‌الاجرا می‌شود. یا در انتهای کتاب سوم در ماده ۴۹۰، مشابه رویه مقرر در کتاب‌های اول و دوم، به نسخ صریح برخی مواد (مواد ۱ تا ۱۹ قانون تجارت مصوب ۱۳۱۱) اشاره می‌کند، لکن به زمان لازم‌الاجرا شدن قانون همانند دو مورد قبل تصریحی ندارد.

همان‌طورکه ملاحظه می‌شود، در انتهای سه کتاب یادشده به نسخ برخی مواد قانون تجارت اشاره شده است، درحالی‌که نظر به ذکر نسخ صریح کامل قانون تجارت در انتهای لایحه، ضرورتی به درج آنها نبود. علاوه بر این، تعیین دو تاریخ متفاوت برای اجرای قانون در انتهای کتاب‌های اول و دوم، قابل درک نیست، ضمن اینکه در انتهای کتاب اول به زمان اجرای «قانون» اشاره دارد، ولی در انتهای کتاب دوم تنها به «احکام کتاب دوم» تصریح شده است. این وضعیت آشفتگی بی‌توجهی به اصول اولیه قانون‌نویسی است.

همین وضعیت آشفتگی در خصوص مواد معتبر در خصوص چک نیز صادق است. در ماده ۴۵۶ لایحه به نسخ ماده ۲۳ قانون صدور چک مصوب ۱۳۵۵ با اصلاحات و الحاقات بعدی اشاره و در انتهای لایحه و در بند ۸ ماده ۱۳۴۳ نیز مجدداً به نسخ قانون صدور چک ۱۳۵۵ تصریح می‌کند، ولی متعرض سایر مقررات دیگر مرتبط با چک در سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۶، ۱۳۸۲، ۱۳۹۷ و ۱۴۰۰ نمی‌شود. ضمن اینکه تاریخ لازم‌الاجرا شدن قانون را ۱۴۰۱/۰۱/۰۱ مقرر می‌کند. همان‌طورکه

ملاحظه می‌شود، ایراد مقررات حاکم بر چک، بیش از موارد قبلی است و به‌واقع، با تصویب لایحه، دو قانون برای چک همانند وضعیت فعلی وجود خواهد داشت. بخشی از مقررات در خود لایحه تجارت ۱۴۰۳ و بخش دیگر کمافی السابق در قانون صدور چک و البته خارج از لایحه! بنابه مراتب فوق، نوعی آشفتگی در متن منتشرشده مصوب مجلس قابل مشاهده است. هرچند ممکن است به علت عجله در تصویب قانون در انتهای دوره مجلس وقت، فرصت حذف و اصلاح مواد مذکور میسر نشد، ولی به هر تقدیر متن منتشرشده و ارسالی به شورای نگهبان و مجمع تشخیص مصلحت نظام دارای ایرادات یادشده است.

۵.۱. قلمرو مبهم فصل اول لایحه

همان‌طور که پیشتر بیان شد، تعیین قلمرو قانون به‌ویژه در قانون جامع نقش بسیار مهمی در ترسیم حقوق و تکالیف اشخاص مشمول دارد. مطابق ماده ۱ لایحه در فصل اول از کتاب اول در تعیین قلمرو قانون آمده است: «مقررات این قانون در موارد زیر اعمال می‌شود: ۱. کلیه قراردادهای منعقدشده بین صاحبان حرف با یکدیگر ۲. کلیه قراردادهای منعقدشده بین صاحبان حرف با مصرف‌کنندگان، مشروط بر آنکه قوانین و مقررات مساعدتری به نفع مصرف‌کننده بر رابطه قراردادی بین صاحب حرفه و مصرف‌کننده حاکم نباشد. ۳. کلیه قراردادهای منعقدشده بین مصرف‌کنندگان با یکدیگر، مشروط بر آنکه طرفین قرارداد خود را صریحاً تابع این قانون قرار داده یا قوانین مربوط نسبت به حکم قضیه، ساکت بوده باشند...». نظر به بندهای سه‌گانه مقرر در ماده مذکور، قراردادهای منعقد شده یا بین صاحبان حرف، یا بین مصرف‌کنندگان یا بین صاحبان حرف با مصرف‌کنندگان منعقد می‌شود. با این وصف، تنها ممکن است معدودی از قراردادهای موضوع بند ۳ از شمول این قانون خارج شوند. به‌رغم اینکه در بند فوق مقرر شده است کلیه قراردادها در صورتی تابع این قانون هستند که طرفین قرارداد صریحاً تابع این قانون قرار داده باشند، لکن در ادامه بر حکومت لایحه در موارد سکوت تصریح می‌کند. ضمن اینکه چه توجیهی دارد قراردادهای بین غیرتجار که اغلب برای رفع حوایج شخصی منعقد می‌شود حتی با توافق طرفین مشمول قانونی شود که مختص بازرگانان است؟ در تهیه متن قانون مناسب، معانی و قلمرو باید به‌وضوح بیان و حتی‌الامکان عبارات ساده و قابل فهم و همچنین مخاطبان مشخص باشند (کاربن و همکاران، ۱۴۰۱: ۲۲۷).

ایراد مشابه مذکور به بند ۲ هم وارد است. در این بند، مفهوم و قلمرو قوانین مساعدتر مبهم است. معلوم نیست منظور از قانون مساعدتر، نسبت به یک طرف قرارداد یا ناظر بر محتوای قانون است. به‌طور معمول در برخی قراردادها مانند قرارداد کار مقنن برای حمایت از طرف ضعیف قرارداد یعنی کارگر، توافق خصوصی را که کمتر از حداقل امتیازات مقرر در قانون کار

(به‌عنوان قانون مساعدتر) پیش‌بینی شده است، معتبر تلقی نمی‌کند. ولی بند مذکور فاقد چنین خصوصیتی است و اساساً ضرورت دخالت در قرارداد خصوصی بین مصرف‌کنندگان مشخص نیست؟

علاوه بر این، مشخص نیست که منظور تدوین‌کنندگان لایحه، شمول مقررات فصل اول بر قراردادهای تجاری یعنی کتاب اول است یا اینکه این مقررات بر همه کتاب‌های لایحه نیز حاکم است. از ظاهر ماده و استعمال کلمه «قانون» چنین برداشت می‌شود که مقررات یادشده بر کل لایحه حکومت دارد. اگر چنین است، چرا مقررات عمومی ذیل کتاب اول در مبحث قراردادهای تجاری آمده است. ضمن اینکه شمول مقررات مذکور بر احکام خاص مقرر در شرکت‌های تجاری به‌ویژه قراردادهای مدیران یا اصول حاکم بر اسناد تجاری و همچنین معاملات حوزه ورشکستگی، همخوانی ندارد. به احتمال زیاد منظور تدوین‌کنندگان، حکومت قواعد فصل اول بر قراردادهایی است که تحت اعمال تجاری احصاشده در فصل دوم و در قالب قراردادهای تجاری مانند دلالی یا حق‌العمل‌کاری یا متصدی حمل‌ونقل منعقد می‌شود، است که به‌اشتباه به کل قانون اشاره شده است. فراتر از دو برداشت فوق، از اطلاق ماده یک و برخی مواد دیگر این فصل حتی ممکن است گفته شود احکام فوق اختصاص به قراردادهای تجاری احصاشده یا حتی کل لایحه ندارد و ذیل قواعد عمومی قراردادها معنا و مفهوم پیدا می‌کند. به‌عبارت دیگر، به صرف اینکه قواعد فوق در لایحه تجارت و ذیل قراردادهای تجاری آمده است به معنی خاص بودن قانون و مآلاً شمول قواعد فوق بر قراردادهای تجاری نیست. برای مثال، قلمرو ماده ۲ لایحه که مقرر می‌کند: «اشخاص در انعقاد قرارداد خصوصی، تعیین مفاد و تعیین قانون حاکم بر آن آزادند» محدود به قراردادهای تجاری فصل اول یا سایر کتاب‌های قانون نیست و به‌عنوان یک قاعده عمومی در همه قراردادهای جاری است.

۱. ۶. خلط مباحث تجارت بین‌الملل با تجارت داخلی

اگرچه مبنا و اساس لایحه تجارت ۱۴۰۳ همان لایحه تدوین‌شده در سال ۱۳۸۴ است، لکن برخی تغییرات اعمال‌شده در لایحه جدید برخلاف لایحه سال ۱۳۸۴، مبتنی بر قواعد و اصول تجارت بین‌الملل و حقوق بین‌الملل خصوصی است و در حقوق داخلی قابلیت اجرا ندارد. برای مثال و همان‌طور که پیشتر بیان شد، مطابق ماده ۲ لایحه یادشده، آزادی عمل زیادی برای تعیین مفاد و قانون حاکم بر قرارداد پیش‌بینی شده است یا وفق ماده ۳ که مقرر می‌کند: «قرارداد، تابع قانون محلی است که با توجه به اوضاع و احوال مسلم قضیه بیشترین ارتباط را با آن قرارداد داشته باشد، مگر آنکه متعاقدين آن را صریحاً یا ضمناً تابع قانون دیگری قرار داده باشند». بیانگر خلط حقوق تجارت بین‌الملل با حقوق داخلی است. اصولاً تعیین قانون حاکم یا به‌عبارتی «قانون

مناسب قرارداد^۱ از ویژگی‌های تجارت بین‌الملل است، که به علت وجود عنصر خارجی در قراردادهای تجاری بین‌المللی و مآلاً تعارض قوانین ملی مطرح می‌شود (اشمیتوف، ۱۳۷۸: ۳۲۸) درحالی‌که قراردادهای خصوصی که بین مصرف‌کنندگان یا تجار داخلی منعقد می‌شود، تابع قوانین داخلی است و برای مثال، فروشنده و خریدار ایرانی که در ایران معامله می‌کنند، نمی‌توانند قانون کشور خارجی را بر روابط خود حاکم کنند. به عبارت دیگر، قانون حاکم بر قراردادها و متعاقباً رسیدگی به اختلافات در تجارت داخلی جز در مواردی که خود قانون تعیین کرده در صلاحیت و اختیار اشخاص نیست و در موارد استثنایی مانند مواد ذیل فصل اول از باب اول قانون آیین دادرسی به‌ویژه مواد ۱۳ و ۲۳ در خصوص دعاوی بازرگانی و دعاوی ناشی از تعهدات شرکت، اختیارات اشخاص محدود به موارد تعیین‌شده در خود قانون است. لکن در تجارت بین‌الملل به جهت اختلاف بین قوانین کشورها، سعی شده است مقررات مشترک مورد قبول و حتی‌الامکان منطبق با اغلب نظام‌های حقوقی تهیه و در قالب کنوانسیون‌ها و معاهدات بین‌المللی برای روابط تجاری ارائه شود به جهت پذیرش حداکثری، انعطاف قابل ملاحظه‌ای در این نوع توافقات بین‌المللی تجاری در نظر گرفته شده و حق رزروهای متعددی برای پیوستن کشورها پیش‌بینی شده است. علاوه بر این، همان‌طور که از وصف بین‌المللی آن پیداست، در اغلب کنوانسیون‌ها و معاهدات بین‌المللی صراحتاً یا ضمناً تجارت داخلی از قلمرو تجارت بین‌الملل خارج شده که برای نمونه می‌توان به ماده ۲ کنوانسیون بیع بین‌المللی کالا مصوب ۱۹۸۰ وین اشاره کرد (صفایی و همکاران، ۱۳۹۰: ۶).

متأسفانه در اعمال تغییرات انجام‌شده به این موضوع توجه نشده و موجب درآمیختگی تجارت بین‌المللی با تجارت داخلی شده است. برای نمونه و عدم تفکیک بین این دو حوزه، وضع قواعد مختص بارنامه در بحث متصدی حمل و نقل است. اصولاً بارنامه بیانگر مشخصات محموله قابل حمل است که توسط متصدی حمل صادر می‌شود (ملکوئی، ۱۳۹۸: ۶۵). بارنامه حسب اینکه کالا قرار است از طریق هوا یا زمین یا دریا حمل شود، متفاوت است. در حقوق تجارت بین‌الملل از آنجا که عمدتاً مال‌التجاره‌ها از طریق دریا حمل می‌شود، تجارت دریایی و تصدی به حمل و نقل از این طریق جایگاه ویژه‌ای در روابط بازرگانان دارد. حمل از طریق دریا زمان‌بر است و از این رو بین تاجر رسم بوده که کالای روی کشتی را مورد دادوستد قرار دهند. مبنای فروش کالا به آن جهت است که خریدار مالک کالا است و بنابراین می‌تواند آن را رهن گذارد یا به فروش رساند (اشمیتوف، ۱۳۷۸: ۸۵۹). بر همین مبنای بارنامه دریایی متفاوت از بارنامه‌های دیگر، هم دلیل مالکیت کالا است و هم مانند اسناد تجاری به معنی خاص، قابلیت واگذاری دارد. متأسفانه در لایحه ۱۴۰۳ تنها به این نوع از بارنامه اشاره شده است، درحالی‌که در تجارت داخلی بارنامه‌های جاری صرفاً بیانگر

1. Proper law of the contract

اطلاعات محموله هستند که اغلب دلیل مالکیت کالا محسوب نمی‌شوند و تقریباً تمام برنامه‌های که در تجارت داخلی صادر می‌شوند، قابلیت واگذاری ندارند و تصریح به این نوع برنامه اساساً در تجارت داخلی جایگاهی ندارد و نه تنها مفید نیست، بلکه ممکن است موجب ابهامات دیگری شود.

بهتر است در تدوین لایحه تجارت دو نوع برنامه تجاری و غیرتجاری پیش‌بینی شود. در برنامه تجاری، همانند برنامه دریایی که می‌توان در برنامه‌های دیگر نیز پیش‌بینی کرد، امکان دادوستد کالا یا به وثیقه یا ضمانت گذاشتن آن پیش‌بینی شود، ولی برنامه غیرتجاری، تنها ناظر بر وضعیت حمل کالا و مالاً قابلیت واگذاری و معامله ندارد.

۲. ایرادات ماهوی

۲.۱. پیش‌بینی شرکت‌های تجاری نامتعارف

عمده فعالیت‌های اقتصادی در دنیای تجارت از طریق اشخاص حقوقی و در قالب شرکت‌های تجاری انجام می‌شود و اصولاً شخص حقیقی به‌تنهایی نقش مهمی در تجارت ندارد. از این‌رو بررسی جامع و مانع شرکت‌های فعال تجاری، میزان فراوانی، ساختار شرکت‌های تجاری، امکان سوءاستفاده از قالب برخی شرکت‌ها، حفظ حقوق اشخاص ثالث و امثالهم می‌تواند در تدوین مقررات حاکم بر شرکت‌های تجاری، تعداد و قالب آنها نقش بسزایی داشته باشد. علاوه بر این، اصولاً ساختار سازمانی اشخاص حقوقی فعال در حوزه تجارت که به شرکت‌های تجاری مرسوم است، نباید مبهم و پیچیده باشد. در لایحه تجارت ۱۴۰۳، نه شرکت و یک صندوق سرمایه‌گذاری پیش‌بینی شده است که شش شرکت تقریباً همانند قانون تجارت فعلی است. شرکت‌های مختلط اعم از سهامی و غیرسهامی قانون تجارت نیز به سه شرکت مختلط سهامی عام، مختلط سهامی خاص و تعاونی سهامی عام تبدیل شده است.

با بررسی اجمالی آمار ثبت شرکت‌ها، مشخص می‌شود که شرکت‌های مختلط اعم از سهامی یا غیرسهامی از بدو تولد آنها مورد اقبال فعالان اقتصادی قرار نگرفته‌اند و در مقایسه با سایر شرکت‌ها از نظر ثبت و در عرصه فعالیت‌های تجاری در حکم هیچ هستند. هرچند، وجود تنوع در شرکت‌های تجاری ممکن است توجیه‌کننده ترغیب اشخاص به استفاده از قالب‌های متنوع و متعدد دلخواه باشد، ولی پیش‌بینی قالب‌های شاذ و پیچیده مانند شرکت‌های مختلط، نه تنها موجب افزایش مشارکت نمی‌شود، بلکه نوعی سردرگمی و ابهام در اداره و حقوق ذی‌نفعان چنین شرکت‌هایی می‌شود. به‌ویژه، پیش‌بینی شرکت مختلطی که از یک سو دارای شریک ضامن و از سوی دیگر، واجد قالب شرکت سهامی آن هم بررسی است، موجب تشدید ابهامات خواهد شد، زیرا این دو شرکت در اهداف تشکیل، نحوه سرمایه‌گذاری و انتقال سرمایه، نظارت، اداره و

مسئولیت شرکا، تفاوت‌های شایان ملاحظه‌ای با هم دارند که قرار دادن آنها در کنار هم مناسب نیست و منطقی هم برای این درآمیختگی وجود ندارد.

شرکت تضامنی، شریک محور است. جایگاه هر شریک در اداره، فعالیت، مسئولیت و انحلال شرکت بسیار بااهمیت است و بر همین مبنا نیز اداره و فعالیت در چنین شرکتی، بستگی تام به اراده و تصمیم همه شرکا دارد و از این رو به شرکت مدنی نزدیک است و در عین حال، مسئولیت شرکا در قبال بدهی‌های شرکت، نامحدود و مطلق است و هیچ توافقی نمی‌تواند این مسئولیت تضامنی را تغییر دهد، اما از آنجا که هدف در تشکیل شرکت‌های سهامی، جلب سرمایه‌های خرد و مشارکت جمعی در اداره می‌باشد (گروه پژوهشی، ۱۳۸۱: ۱۷ به بعد)، نقش و اهمیت اشخاص در چنین شرکت‌هایی در مقایسه با شرکت‌های تضامنی، کمتر است، به‌ویژه در بدو تشکیل شرکت سهامی عام، الزاماً باید بخشی از سرمایه، از طریق پذیرهنویسی یعنی اشخاصی به‌جز متقاضیان تشکیل شرکت، تأمین شود. بر همین مبنا، در شرکت‌های سهامی، برای انتقال سرمایه که در قالب ورقه سهم صادر می‌شود، اصولاً نیازی به موافقت سایر شرکا ندارد و حتی می‌تواند بی‌نام و در وجه حامل صادر شود و ملاً با قبض و اقباض، واگذار شود. مسئولیت شرکا هم محدود به مبلغ اسمی سهم است که به‌طور معمول در بدو ورود به شرکت پرداخت شده است و شرکا مسئولیتی در قبال بدهی‌های شرکت ندارند. بنابراین ترکیب این دو نوع شرکت، منطقی نیست و ثبت تعداد محدود و در اغلب موارد بدون فعالیت آنها، بیانگر متروک و دور ماندن شرکت‌های مختلط در فعالیت‌های اقتصادی است.

به‌رغم تجربه ناموفق گذشته، مجدداً شرکت‌های مختلط سهامی عام و خاص البته با ترکیب پیچیده‌تر در لایحه ۱۴۰۳ پیش‌بینی شده است. شرکت‌های یادشده توسط چند سهامدار و چند شریک ضامن تشکیل می‌شوند. برای تشکیل شرکت مختلط سهامی عام، حداقل سه شریک ضامن و هفت شریک سهامدار و برای شرکت مختلط سهامی خاص نیز حداقل یک شریک ضامن و دو شریک سهامدار لازم است، ولی در هر دو شرکت حداکثری برای شرکای ضامن و سهامدار پیش‌بینی نشده است. تعداد اعضای هیأت مدیره در شرکت مختلط سهامی عام حداقل پنج عضو و در شرکت مختلط سهامی خاص حداقل سه عضو است. در این دو نوع شرکت: تکرار احکام مشابه، مشخص نبودن دقیق تفاوت‌های بین دو شرکت، خلأ یا نقص قانون، عدم انسجام، بی‌نظمی و آشفتگی در مقررات اختصاصی نمایان است. به‌رغم شمول مقررات شرکت‌های سهامی عام و خاص بر چنین شرکت‌هایی، احکام متفاوت مقرر در قواعد اختصاصی، موجب سردرگمی در مقررات حاکم شده است.

همان‌طور که ملاحظه می‌شود، پیش‌بینی این دو نوع شرکت صرفاً پیروی ناقص و در عین حال متفاوت از قانون تجارت ۱۳۱۱ است و مبنای مشخصی برای تفکیک و تقسیم دو نوع

شریک از نظر ماهوی وجود ندارد. ابداعات بی‌منطق مقرر در این نوع شرکت‌ها، نه با مقررات قانون تجارت ایران همخوانی ندارد و نه همسو با سایر نظام‌های حقوق خارجی است. برای مثال شرکای ضامن در شرکت مختلط سهامی عام می‌توانند با پذیره‌نویسی یا خرید سهام، سهامدار نیز باشند. یعنی در این نوع شرکت، شریک با دو عنوان ضامن و سهامدار پیش‌بینی شده است. با این وضعیت دوگانه، شریک چنین شرکتی به سبب اینکه سهامدار است مسئول تأدیه کلیه دیون تأدیه‌نشده شرکت ندارد و در عین حال، چون شریک ضامن است، مسئول تأدیه کلیه دیون تأدیه‌نشده شرکت است. همچنین مشخص نیست چرا در هر دو شرکت مختلط سهامی به‌ویژه عام باید حداقل نام یکی از شرکای ضامن ذکر شود. به نظر می‌رسد از آنجا که در قانون تجارت فعلی در خصوص شرکت مختلط سهامی چنین امکان پیش‌بینی شده در لایحه نیز با گسترش آن، در دو شرکت مختلط سهامی عام و خاص تکرار شده است. اصولاً درج نام یکی از شرکا، از خصایص شرکت‌های تضامنی است که تشکیل و اداره شرکت، انتقال سرمایه و تعهدات، معطوف به شخص شریک است و توافقات شرکا حتی در قالب اساسنامه نمی‌تواند مقررات آمره حاکم بر چنین شرکت‌هایی را نفی کند.

آشفته‌گی در تدوین مقررات اختصاصی حاکم در چنین شرکت‌هایی به‌رغم محدود بودن به مواد یادشده نیست. برای مثال در لایحه مذکور، شرکای ضامن در شرکت مختلط سهامی عام باید از بین مؤسسان باشد، درحالی‌که در شرکت مختلط سهامی خاص چنین قیدی وجود ندارد. صرف‌نظر از مشخص نبودن مبنای این الزام، توجیه مؤسس بودن شرکای ضامن در شرکت مختلط سهامی خاص بیشتر است، زیرا در شرکت سهامی خاص که مطابق همین لایحه، احکام آن بر چنین شرکتی حاکم است، اهمیت اشخاص به جهت تعهد به تأمین تمام سرمایه توسط آنان و عدم پذیره‌نویسی، وجه بیشتری در مقایسه با شرکت مختلط سهامی عام دارد. به‌طور معمول تشکیل و اداره شرکت سهامی خاص محدود به اشخاص خاصی است که اجازه ورود هر شخصی را در جمع شرکت نمی‌دهد.

علاوه بر این، برای برقراری تناسب میان حقوق سهامداران و شرکای ضامن، از راهکار پیچیده‌ای استفاده شده است. به‌رغم اینکه وجه سهامی و غلبه عددی با شرکای سهامدار به‌ویژه در شرکت مختلط سهامی عام برجسته است، اداره و تداوم حیات شرکت، بستگی تنگاتنگی با شرکای ضامن دارد. سهامداران در تصمیم‌گیری و اداره شرکت نقش جدی ندارند. در هر دو شرکت‌های مختلط سهامی عام و خاص، سرمایه شرکای ضامن در نصاب تشکیل و تصمیم‌گیری مجامع لحاظ نمی‌شود ولی در عین حال، تصمیمات مجامع، منوط به موافقت کلیه شرکای ضامن است. اداره شرکت نیز در قالب اعضای هیأت مدیره فقط توسط شرکای ضامن انجام می‌شود. هرچند محدودیت‌هایی برای شرکای ضامن مانند محدودیت افزایش بیش از نسبت آورده آنها از

کل سرمایه شرکت پیش‌بینی شده، ولی احکام فوق به قدری مبهم است که قطعاً در عمل، مشکلاتی را در روابط بین شرکا ایجاد می‌کند. تداوم حیات در شرکت مختلط نیز به شریک ضامن بستگی دارد و در صورتی که هریک از شرکای ضامن، فوت یا محجور شود که از حد نصاب مقرر کمتر شود، باید مجمع عمومی فوق‌العاده تشکیل و ظرف سه ماه دربارهٔ وارد کردن شرکای ضامن جدید، یا تبدیل شرکت، تصمیم مقتضی اتخاذ شود، والا هر ذی‌نفعی می‌تواند انحلال شرکت را از دادگاه تقاضا کند. ضمن اینکه وضعیت خروج شرکای ضامن بسیار دشوار به‌نظر می‌رسد زیرا، واگذاری سهم الشرکه شرکای ضامن منوط به موافقت مجمع عمومی و سایر شرکای ضامن است که کسب دو شرط مذکور به‌سختی امکان‌پذیر است. بنابه مراتب مذکور و نظر به عدم ضرورت شرکت‌های یادشده، حذف آنها توصیه می‌شود و پیش‌بینی چهار شرکت مقرر در لایحهٔ سال ۱۳۸۴ بر تقسیم‌بندی لایحهٔ جدید ترجیح دارد.

برخی ایرادات فوق در خصوص شرکت تعاونی سهامی عام نیز وارد است. اصولاً تشکیل و فعالیت شرکت‌های تعاونی، مبتنی بر مشارکت همگانی برای نیل به اهداف مشخصی است که اغلب معطوف به رفع نیازهای آنها است و الزاماً کسب سود در قالب فعالیت‌های تجاری را شامل نمی‌شود (عبدی‌پور، ۱۴۰۲: ۶۲)، بنابراین نمی‌توان چنین شرکت‌هایی را با شرکت‌های سهامی آن هم از نوع عام به‌عنوان مهم‌ترین و شایع‌ترین شرکت تجاری در فعالیت‌های اقتصادی در یک قالب مشترک در کنار هم قرار داد. ضمن اینکه پاتروناژ^۱ مهم‌ترین وجه تمایز شرکت تعاونی با سایر شرکت‌ها تلقی می‌شود که عملاً جز در محدودی از شرکت‌ها قابل مشاهده نیست.^۲ حقیقت امر آن است که شرکت‌های تعاونی را می‌توان در دو قالب دسته‌بندی کرد: برخی از شرکت‌های تعاونی همانند سایر شرکت‌های تجاری، موضوع فعالیت آنها تجاری است. شرکت تعاونی تولید و مصرف از جمله آنهاست، ولی شرکت تعاونی مسکن که صرفاً برای رفع نیاز اعضای شرکت در جهت حل مشکل مسکن شخصی آنان تشکیل می‌شود، جنبهٔ تجاری ندارد و لازم است مقررات مربوط به هریک از این دو نوع شرکت تعاونی تفکیک شود. حتی شاید بهتر باشد، برخی از فعالیت‌های یادشده را در قالب اشخاص حقوقی غیرتجاری قرار داد.

1. patronage

۲. پاتروناژ از اصول بنیادین شرکت‌های تعاونی تلقی می‌شود که نحوهٔ تقسیم سود نه بر مبنای نسبت سرمایهٔ عضو، بلکه بر مبنای فعالیت اعضا و تولید محصول آنها تقسیم می‌شود.

۲.۲. وضع مقررات برای سند متروک برات و توجه ناکافی به تغییر نقش و ماهیت سایر

اسناد تجاری

صرف نظر از اینکه فصل اول از کتاب اول بر ایرادترین قسمت لایحه تلقی می شود، ضعیف ترین قسمت لایحه بی تردید کتاب دوم یعنی اسناد تجاری است. در کتاب دوم لایحه، مشابه قانون تجارت فعلی، سه سند برات، سفته و چک تکرار شده است. عمده مواد وضع شده، اختصاص به برات دارد و مطابق شیوه فعلی قانون تجارت، قواعدی از مقررات حاکم بر برات در خصوص سفته و چک هم جاری است. درحالی که ماهیت و نقش این سه سند دستخوش تغییراتی اساسی شده و سالیان متمادی است که دست کم، برات به عنوان ابزار پرداخت در تجارت داخلی استفاده نمی شود. اصرار بر حفظ سند برات که متأسفانه بخشی قابل توجهی از کتب درسی معتبر (عبدی پور، ۱۴۰۱: ۷۵ به بعد) را به خود اختصاص داده، است صحیح نیست، هرچند بخشی از این مقررات در دو سند سفته و چک هم جاری باشد. این استدلال که این سند هنوز در تجارت بین الملل استفاده می شود، توجیه منطقی برای حفظ این سند در تجارت داخلی نیست و ابزارهای پرداخت مناسب و مطمئن تری حتی در تجارت بین الملل مانند اعتبارات اسنادی، جایگزین روش های پرداخت سنتی شده است (رفیعی، ۱۳۸۷: ۵۲)، ضمن اینکه با تصویب مقررات مذکور، دوره های کارشناسی حقوق، برمبنای ترتیب مقرر در قانون تجارت، تدوین و تدریس می شود، درحالی که ارائه مباحث مفصل برای این سند متروک و بلااستفاده در روابط اقتصادی برای دانشجویان رشته حقوق که به احتمال زیاد در طول عمر خود حتی سعادت دیدن برات را از نزدیک نخواهند داشت! نه تنها مفید نیست، بلکه مضر است.

سند بعدی یعنی سفته هم دیگر کارکرد سابق خود را ندارد و از ابزار پرداخت در دادوستدهای تجاری به وسیله ای برای تضمین معاملات تغییر ماهیت داده است. تنها وسیله پرداخت در بین این سه سند، چک است که در روابط اقتصادی تجار و حتی غیرتجار در تجارت داخلی، جایگاه مهمی به خود اختصاص داده، هرچند در تدوین مقررات حاکم بر این سند مهم، بسیار بی دقتی شده است.

چک به رغم اینکه متداول ترین ابزار پرداخت در معاملات تلقی و جایگاه ویژه ای در روابط تجاری دارد، مورد بی توجهی قرار گرفته است. عدم تدوین مقررات جامع و مانع برای این سند پرتعداد به عنوان مهم ترین وسیله پرداخت وعده دار در تجارت داخلی، موجب افزایش دعاوی و صدور آرای متناقض و حتی آرای وحدت رویه مکرر شده است که منشأ اغلب آنها را باید در وضع مقررات نامتناسب با نیازهای جامعه و بی توجهی به عرف بازرگانان در استفاده از این سند جست و جو کرد. دو اشکال عمده در قواعد حاکم بر چک وجود دارد: اول - عدم درج تاریخ تأدیه و دوم - وجود مقررات زائد، عمدتاً در قالب ضمانت اجرای متعدد.

در توضیح دو ایراد مذکور معروض می‌دارد: چک از بدو تولد تاکنون، به عنوان وسیله پرداخت وعده‌دار در معاملات نسبیه مورد استفاده بوده است، اما مقنن به غلط و به تقلید از حقوق خارجی، اصرار بی‌وجهی برای حفظ چک به عنوان سند پرداخت فوری دارد، موضوعی که با عرف معاملات فاصله زیادی دارد. دست کم انتظار می‌رفت مقنن با اعمال تغییراتی، چک را به عنوان ابزار پرداخت وعده‌دار به رسمیت می‌شناخت و با وضع قواعد مناسب به نیاز فعالان اقتصادی، پاسخ مثبت می‌داد، درحالی که با اصلاحیه سال ۸۲^۱ وضعیت مبهمی را برای چک ایجاد کرده که معلوم نیست، چک تبدیل به سند وعده‌دار شده است یا نه، زیرا لازمه وعده‌دار بودن، پیش‌بینی دو تاریخ صدور و تأدیه است، درحالی که تاکنون چک دارای یک تاریخ آن هم صدور است که موجب اشکالات متعددی برای این سند شده که با قانون اصلاحی سال ۹۷ و الزام به ثبت مالکیت چک در سامانه، بر ایرادات قبلی افزوده شده است.

علاوه بر این، وضع مقررات زائد به ویژه ضمانت اجراهای کیفری، صدور اجرائیه از طریق ثبت یا صدور اجرائیه از طریق دادگاه که طی سالیان متمادی و در نهایت در سال ۱۳۹۷ بر قانون صدور چک تحمیل شده است (صقری، ۱۴۰۲: ۲۶۴ به بعد) نامناسب و موجب اخلال در نظام دادرسی و برهم‌زننده نظم عمومی اقتصادی است (بنایی اسکویی، ۱۴۰۱: ۴۸۶) احساس کاذب اعتماد دارنده چک برای اعمال ضمانت اجراهای فوق به‌ویژه کیفری که در اغلب مواقع در میانه راه به دلایل متعدد، فاقد وصف کیفری می‌شود (اسکینی، ۱۴۰۲: ۲۷۱ به بعد) موجب هزینه‌های گزاف برای دارنده و جامعه است. از همه مهم‌تر، بخش شایان توجهی از نظام دادرسی و وقت دادگاه‌ها، اجرای احکام و ادارات ثبت، صرف رسیدگی به موضوعات مرتبط با چک می‌شود که عقل معاش حکم می‌کند، راهکارهای دیگری برای ارتقای اعتبار این سند اندیشه شود. به‌زعم ما، پیش‌بینی اعمال ضمانت اجرای بانکی مقرر در سال ۱۳۹۷ که هم به توقیف وجه معادل وجه چک در نظام بانکی کشور به نفع دارنده منجر می‌شود و هم محرومیت‌های تسهیلات بانکی را برای صادرکننده چک بلامحل به‌همراه دارد، علاوه بر امکان دعوی حقوقی، شیوه‌ای بسیار مناسب است که مقنن تاکنون می‌توانسته برای اعتبار این سند مهم و پرطرفدار وضع کند (بنایی اسکویی، ۱۴۰۲: ۳).

بنا به مراتب مذکور، در کتاب دوم لایحه، سه وضعیت نامناسب وجود دارد: اولاً- بخش شایان توجهی از مقررات این فصل به سند متروک برات اختصاص پیدا کرده است؛ ثانیاً- به تغییر

۱. مطابق مواد ۳۱۱ و ۳۱۳ قانون تجارت چک نباید وعده‌دار صادر و همچنین به محض ارائه پرداخت شود حتی اگر چک وعده‌دار صادر شود. لکن به موجب ماده ۳ مکرر قانون اصلاحی سال ۸۲، چک فقط در تاریخ مندرج در آن یا پس از تاریخ مذکور قابل وصول است. ضمن اینکه باید توجه کرد. شروع مواعد مقرر در مواد ۳۱۵ و ۳۱۷ قانون تجارت برای امکان مراجعه به ظهرنویس یا انتقال‌دهنده از زمان صدور است که در اغلب موارد با تاریخ درج‌شده در چک متفاوت است. این وضعیت بلامتکلیفی در نظام حقوقی کشور مناسب نیست.

ماهیت سند سفته به عنوان وسیله تضمین توجه نشده است؛ ثالثاً- برای سند مهمی چون چک، مقررات مناسبی پیش‌بینی نشده است.

حتی اگر به نادرست، اصرار بر حفظ سند برات است، نباید از شیوه قدیمی قانون تجارت، پیروی کرد و بخش زیادی از مقررات به برات اختصاص پیدا کند. بهتر بود ذیل کتاب اسناد تجاری فصلی به قواعد عمومی و مشترک مانند حاکم بودن مسئولیت تضامنی، اصل بی‌توجهی به ایرادات در مقابل دارنده با حسن نیت، اصل استقلال امضاءات، قابلیت انتقال سند، بی‌قید و شرط بدون پرداخت سند و امثالهم اختصاص پیدا می‌کرد و سپس موضوعات مرتبط مشترک هر سه سند از قبیل صدور، انتقال و ظهرنویسی، پرداخت، ضمانت، مسئولیت و امثالهم تدوین می‌گردد و در نهایت برخی موضوعات مختص برات مانند قبول و نکول، قبولی و پرداخت شخص ثالث با عنوان قواعد مختص برات ذیل یکی از موضوعات فصل دوم آورده شود. علاوه بر این، همان‌طور که پیشتر در ایرادات شکلی نیز بیان شد، اختصاص کتاب اسناد تجاری به این سه سند کافی نیست و لازم است تمامی اسناد تجاری مانند اسناد اعتباری، قبض انبار، ضمانت‌نامه‌های بانکی و امثالهم در این کتاب درج تا بخشی از آنها برای دانشجویان رشته حقوق تدریس شود.

۳.۲. نسبت مبهم مقررات عمومی قراردادهای تجاری با قواعد عمومی قراردادها

از ابهامات یا ایرادات مهم و اساسی لایحه، درج موادی بدیع در فصل مقررات عمومی از کتاب اول و پیش از بیان تفصیلی قراردادهای تجاری است. این فصل دارای مقررات خاصی است که در نوع خود بی‌سابقه است. هرچند برخی از مواد این فصل تکرار قواعد عمومی قراردادهاست^۱، لکن برخی از آنها بسیار بحث‌انگیز و حتی ممکن است قواعد عمومی حاکم بر حقوق مدنی را دچار چالش و ابهام کند. البته نفس رویکرد تحولی در اصلاح حقوق تعهدات جای تقدیر دارد و برخی مواد این فصل می‌تواند موجب ارتقای نظام حقوق سنتی یعنی حقوق مدنی شود. حقیقت آن است همه مواد قانون مدنی دیگر شاهکار حقوقی تلقی نمی‌شود و نظر به تحولات جامعه، برخی از مواد آن نیازمند تغییر و به‌روز کردن است که لامحاله باید دیر یا زود انجام شود. از این‌رو پیش‌بینی نکات مفید و تحولی مانند تعهدات یکطرفه، رعایت حسن نیت، رفتار منصفانه و تعدیل قرارداد از نکات شایان توجه این فصل محسوب می‌شود. برای مثال، مطابق ماده ۱۲

۱. بخشی از مواد فصل اول کتاب اول، هیچ حکم جدیدی را بیان نمی‌کند و در واقع تکرار قانون مدنی است. مانند، ماده ۲۶ که مقرر می‌کند: «هر قراردادی که به‌طور صحیح منعقد شده است، برای طرفین الزام‌آور است. هرگونه تغییر مفاد قرارداد یا فسخ آن، تنها به موجب مفاد خود قرارداد یا توافق جدید امکان‌پذیر است، مگر اینکه قانون به نحو دیگری مقرر کرده باشد». این ماده به واقع تکرار مواد ۱۰ و ۲۱۹ قانون مدنی است.

لایحه، طرفین مکلفاند در مذاکرات مقدماتی، انعقاد و اجرای قرارداد، اصل حسن نیت^۱ و عمل منصفانه در تجارت را رعایت کنند. طرفین نمی‌توانند برخلاف مفاد این ماده توافق کنند. در مواد ۱۳ تا ۱۶ نیز به مفروض بودن حسن نیت، هماهنگی عمل با تصور ایجادشده از سوی یک طرف قرارداد برای طرف دیگر، حفظ اطلاعات محرمانه قراردادی، توافق برای حصول نتیجه و ارائه اطلاعات لازم و شفاف^۲ و رفتار متعارف اشاره شده است. هرچند موارد یادشده از نکات مثبت لایحه تلقی می‌شود، لکن برخی ایرادات اساسی و موارد مبهم در این مبحث وجود دارد. برای مثال، نسبت این مقررات با قانون مدنی مشخص نیست. همان‌طور که پیشتر در ایرادات شکلی در قلمرو مبهم لایحه بیان شد، از ظاهر ماده اول این فصل چنین برداشت می‌شود که قواعد این فصل تنها ناظر به اشخاص موضوع بندهای سه‌گانه ماده یک لایحه به‌عنوان قانون خاص تنها برای قراردادهای تجاری احصاشده قابل اعمال است، اما این برداشت با اطلاق، ظاهر و محتوای مقررات یادشده همخوانی ندارد، زیرا بسیاری از احکام مقرر در این فصل، جنبه کلی و عمومی داشته و مختص قراردادهای تجاری نیست و در هر قراردادی صادق است. علاوه بر این، هیچ تفاوت و تمایزی بین قراردادهای تجاری با غیرتجاری در لایحه پیش‌بینی نشده است تا ادعا شود که مقنن صرفاً برای قراردادهای تجاری مقررات ویژه‌ای وضع نموده است. عنوان مجعول «قراردادهای تجاری»^۳ ابتدا در لایحه سال ۱۳۸۴ درج و سپس در لوایح بعدی تکرار شد، بدون اینکه اثری بر اتخاذ عنوان مذکور مترتب شود. ضمن اینکه احکامی مانند رعایت حسن نیت یا تعدیل قرارداد نیز فاقد خصوصیتی ویژه‌ای است که صرفاً برای قراردادهای خاصی قابلیت اعمال داشته باشد. در نتیجه قواعد عمومی این فصل شامل همه یا دست‌کم بخش عمده‌ای از قراردادهای منعقد در جامعه می‌شود.

علاوه بر قلمرو مبهم لایحه، برخی از مواد این فصل دارای ایرادات و ابهامات جدی است. برای مثال، ضرورت به کار بردن عبارتی مانند صاحبان حرفه و مصرف‌کننده و ارائه تعریفی متفاوت از قوانین خاص و مشخص نبودن تفاوت و آثار شناسایی صاحبان حرفه با تاجر، موجب سردرگمی شده است. از ابهامات دیگری که می‌توان بیان کرد: تعریف بسیار مبهم قاعده آمره،

۱. اصل حسن نیت در نظام حقوقی ایران ناشناخته نیست. عقد بیمه، مبتنی بر حسن نیت منعقد می‌شود. اصل عدم توجه به ایرادات در مقابل دارنده با حسن نیت در اسناد تجاری به‌رغم اینکه تصریحی در قانون تجارت ندارد، اما مورد پذیرش رویه قضایی است. همچنین ماده ۳ قانون تجارت الکترونیکی به‌صراحت به لزوم رعایت حسن نیت در تفسیر قانون تأکید می‌کند.

۲. تعهد به ارائه اطلاعات از لوازم رعایت حسن نیت به‌شمار می‌رود (باریکلو و خزایی، ۱۳۹۰: ۶۶).

۳. قراردادهای تجاری بیش از آنچه در حقوق داخلی مطرح باشد، در تجارت بین‌الملل به‌جهت تعارض قوانین ملی معنا و مفهوم پیدا می‌کند، زیرا همه یا اغلب دادوستدهای خارج از مرز کشورها جز برای تجارت انجام نمی‌شود. بر همین مبنا نیز قراردادهای تجاری بین‌المللی نقش اساسی و حائز اهمیتی در روابط بازرگانان ایفا می‌کنند (بنایی اسکویی و کاظمی، ۱۴۰۲: ۵۸۸).

پیش‌بینی توأمان مسئولیت نماینده و اصیل، خلط مباحث تجارت بین‌الملل با تجارت داخلی است که برخی از موارد یادشده به تفصیل در مباحث آتی بررسی شده است. همچنین نظر به اینکه قانون مدنی به عنوان قانون عام و مادر (اسکینی، ۱۳۸۹: ۴۱). در خصوص قانون تجارت و در موارد خلأ قانونی مورد استفاده و استناد است، وضع مقرراتی متفاوت از قانون مدنی باید اولاً- توجیه‌پذیر و ثانیاً- هماهنگ یا دست‌کم با در نظر گرفتن قانون مدنی انجام شود. به‌رغم اینکه خرید و فروش اموال منقول به عنوان مصداق بارز و شایع عمل تجاری تلقی می‌شود، فاقد احکام اختصاصی در قانون تجارت است، زیرا نظر به وجود مقررات مفصل و جامع در قانون مدنی، مقنن نیازی به تکرار آنها در قانون تجارت ندیده است. علی‌ای حال، هرچند به‌روز کردن قواعد عمومی قراردادهای امری ضروری و اجتناب‌ناپذیر است، اما نیازمند پژوهش‌های گسترده و کسب نظر متخصصان حوزه حقوق مدنی است و به‌نظر می‌رسد تصویب لایحه به ویژه فصل اول از کتاب اول به شکل فعلی، بیش از آنکه منفعتی را به همراه بیاورد، موجب مضراتی برای نظام حقوقی و جامعه خواهد شد.

از مباحث مهمی که در لایحه تجارت باید موردنظر باشد و نسبت آن با قانون مدنی مشخص گردد، اهلیت تجاری است. برخلاف برخی از نظام‌های حقوقی، ظاهراً در نظام حقوقی ایران تفکیکی بین اهلیت تجاری و مدنی وجود ندارد (نیازی و جوهر، ۱۴۰۱: ۳۷۴)، هرچند سخن از اهلیت در حقوق مدنی به هنگامی مطرح است که اصولاً شخص در ایجاد و تغییر آن دخالت چندانی ندارد، لکن برای فعالیت‌های تجاری، اهلیتی بیش از اهلیت مدنی لازم است. برای مثال سن شخصی (تاجر) که قصد فعالیت حرفه‌ای دارد، منطقاً متفاوت از سن رشد مدنی است. صرف‌نظر از اصلاح قانون مدنی و مباحث مربوط به سن رشد، اماره رشد ۱۸ سال برای اداره اموال پذیرفته شده است، لکن در عمل برای انجام فعالیت‌های اقتصادی و اخذ مجوز فعالیت‌های تجاری سنی بیش از سن مدنی مقرر شده است که بیانگر تفاوت بین اهلیت مدنی و تجاری است.^۱

۴.۲. معیارهای مبهم برای شناسایی قاعده آمره

یکی از خصوصیات قانون مناسب، مبهم نبودن قانون برای مجریان و تابعان آن است. یعنی قانون باید به حدی شفاف و واضح باشد (راسخ، ۱۳۸۵: ۲۲) تا در مرحله اجرا موجب سردرگمی مجریان و مآلاً تفاسیر متعدد و متعارض نشود. اما برخی از مواد لایحه فاقد چنین وصفی و مآلاً مبهم‌اند. برای مثال می‌توان به تبصره ماده ۴ لایحه در تعیین معیارهای قواعد آمره اشاره کرد. در ماده ۴ لایحه چنین مقرر شده است: «طرفین قرارداد می‌توانند شمول اعمال قانون را نسبت

۱. در اغلب قوانین و مقررات برای اخذ مجوز فعالیت‌های تجاری، سنی بیش از اهلیت مدنی پیش‌بینی شده است. برای مثال، مطابق بند ۱ ماده ۲ قانون راجع به دلالتان مصوب ۱۳۱۷ شرط اشتغال به دلالی، داشتن حداقل ۲۵ سال سن است.

به قرارداد استثنا یا محدود نمایند یا مفاد قانون قابل اعمال را به نحو دلخواه تغییر دهند. قاعده آمره قابل اعمال در مورد قرارداد قابل استثنا، تحدید یا تغییر نیست. تبصره- قاعده آمره عبارت است از احکام الزامی شرعی، مباحثات اقتضائی و قواعد اعمال مرتبط با نظم عمومی^۱.

ماده مذکور دارای ابهاماتی به شرح آتی است: اولاً- هرچند ماده مذکور ذیل فصل اول در مقررات عمومی ذیل کتاب اول قراردادهای تجاری آمده است، اما قلمرو شمول این قانون محدود به قراردادهای احصاشده در این لایحه نیست و به واقع به طور مطلق شامل هر قراردادی می شود. علاوه بر این، نظر به درج عبارت «قرارداد خصوصی» در ماده ۲ و عدم قید «خصوصی» در ماده ۴، احتمال گسترش حکم ماده ۴ بر قراردادهای عمومی نیز محتمل و نگران کننده است؛^۲ ثانیاً- امکان تغییر یا محدود کردن قانون مشمول، منوط به آن است که قانون امری نباشد، درحالی که معیارهای تعیین قاعده آمره از غیرآمره بسیار مبهم و خود نیازمند توضیح است. صرف نظر از اینکه در نفس پذیرش قواعد آمره اختلاف نظر است (عطار و ابراهیم گل، ۱۳۹۷: ۳۹۳). مطابق یک سنت دیرینه در حقوق، قواعد حقوقی به آمره و غیرآمره (مخیره یا تکمیلی یا تفسیری) تقسیم می شوند (دل وکیو، ۱۳۹۱: ۶۴). حقیقت آن است که ملاک روشنی برای تفکیک بین قواعد آمره یا مخیره وجود ندارد و معمولاً از نظم عمومی برای تشخیص این دو استفاده می شود درحالی که در خصوص مفهوم نظم عمومی نیز مناقشه است و به سهولت نمی توان تعریف دقیقی از آن ارائه کرد. نظم عمومی در نظام حقوقی ایران تعریف نشده و این موضوع در دکتترین مورد توجه قرار گرفته است. بر همین مبنا نیز مشخص نیست دقیقاً چه قواعدی در زمره قواعد آمره و چه قواعدی در زمره قواعد غیرآمره است. اصولاً قاعده آمره برای صیانت از نظم عمومی جامعه وضع می شود (دانش پژوه، ۱۳۹۲: ۵۸).

قواعد آمره در تقسیم بندی مرسوم حقوق، در حوزه حقوق عمومی مطرح است و در روابط خصوصی اشخاص از جمله قراردادها، دخالت چندانی ندارد، مگر در موارد استثنایی که با نظم عمومی جامعه تداخل کند. هرچند نباید تصور کرد همه قواعد حاکم بر روابط خصوصی، در زمره قواعد غیرآمره است. نکاح، ارث و وصیت هرچند در روابط کاملاً خصوصی افراد است، بی گمان در نظام حقوقی ایران، جزو قواعد آمره است. اصل حاکمیت اراده، تنظیم کننده روابط خصوصی

۱. به کار بردن کلمات و عبارات صحیح، دقیق و رعایت ادبیات فارسی و استفاده درست از علائم و نشانه های نگارشی در قانون نویسی بسیار بالاهمیت است. برای مثال جابه جا درج کردن نشانه «؟» در یک عبارت می تواند مفهوم را متغیر کند. به مثال زیر توجه شود: «بخشش؛ لازم نیست اعدامش کنید.» و «بخشش لازم نیست؛ اعدامش کنید» (اسداللهی و آذرنیوار، ۱۴۰۰: ۳۰۸).

است و مهم‌ترین محدودکننده اراده طرفین در جایگزین کردن خواسته‌های خود بجای قواعد مخیره که تحت عنوان تعهدات فرعی یا همان شروط، مطرح می‌شود، نظم عمومی است. با این توضیح، درج ماده ۴ لایحه و تبصره آن مشکل‌ساز و دارای برداشت‌های متفاوت است.^۱ در نگاه اول، ماده فوق هیچ حکم جدیدی ارائه نمی‌دهد، زیرا مبرهن است امکان سرپیچی از قواعد آمره وجود ندارد. اما مشکل در تعریف یا توضیح قاعده آمره در تبصره ماده یادشده است. در تعریف مقرر در تبصره به سه معیار کلیدی غیرشفاف:^۲ «احکام الزامی شرعی، مباحات اقتضایی و قواعد قابل اعمال مرتبط با نظم عمومی» برای شناسایی قاعده آمره اشاره شده که معلوم نیست در بیان مفهوم قاعده است یا قلمرو آن، علاوه بر این، اولاً- قلمرو احکام الزامی شرعی مشخص نیست و می‌تواند دامنه وسیعی از احکام را شامل شود. ضمن اینکه فراموش نشود، بسیاری از قوانین مصوب مجلس به سبب مغایرت با احکام الزامی شرعی و مآلاً مخالفت شورای نگهبان از طریق تصویب در مجمع تشخیص مصلحت نظام، اعتبار قانونی پیدا کرده و لازم‌الاجراست؛ ثانیاً- قلمرو مباحات اقتضایی مشخص نیست. در کتاب‌های اصولی، یکی از تقسیم‌بندی‌های معمول برای مفهوم اباحه، تقسیم آن به اقتضایی و لااقتضایی است. اباحه اقتضایی، اباحه ناشی از وجود ملاک ترخیص در فعل مباح است و در مقابل اباحه غیراقتضایی، به اموری اطلاق می‌شود که در آن، نه مصلحتی است که شارع آن را واجب کند و نه دارای مفسده‌ای است که سبب تحریم شود؛ یعنی برخلاف اباحه اقتضایی، ملاکی برای وجوب و حرمت ندارد (صدر، ۱۹۸۶، ج ۱: ۱۶۴). اغلب مباحات از قسم اخیر است. با این توضیح، ترسیم و تبیین ملاک و معیار تعیین‌شده برای شناسایی قاعده آمره، خود مبهم و نیازمند توضیح است؛ ثالثاً- مهم‌تر از ایرادات وارد بر دو معیار قبلی، کلمات به کاررفته در معیار «قواعد قابل اعمال مرتبط با نظم عمومی» است، که هر شخص می‌تواند تعریفی به سلیقه خود از آن ارائه دهد. به یک معنا، همه قواعد وضع‌شده توسط مراجع ذیصلاح، مرتبط با نظم عمومی است، حتی قواعد مخیره و تکمیلی، والا دلیلی برای وضع آنها وجود ندارد، یعنی مقنن برای حفظ نظم عمومی و ساماندهی روابط اشخاص اعم از حوزه حقوق عمومی یا روابط خصوصی، مقرراتی را در قالب‌های مختلف وضع کرده است. از این نظر، همه قواعد مرتبط با نظم عمومی است، ولی همه قواعد قابل اعمال مرتبط با نظم عمومی، الزاماً قواعد آمره تلقی نمی‌شود. علاوه بر این، در مفهوم نظم عمومی نیز مناقشه است و به طور قاطع نمی‌توان به مفهوم واحدی دست یافت (ریاحی، ۱۳۹۹: ۱۰۹). با توضیح

۱. «اگر عبارتی دو یا چند معنا در تفسیر داشته باشد، ابهام دارد» (جی. رینسون، ۱۴۰۳: ۱۷۳).

۲. در ارزیابی قانون جدید، شفافیت مفاهیم کلیدی، بسیار بااهمیت است. لکن بنابه دلایل متعددی ممکن است این مهم در تدوین قوانین مانند قراردادهای جدید فرانسه رعایت نشود (روان، ۲۰۱۷: ۲۹).

فوق، معیارهایی شناسایی قواعد آمره مبهم است و نمی‌تواند برای شناسایی قواعد آمره از مخیره راهگشا باشد و حتی می‌تواند منشأ اختلاف شود.

۵.۲. ابهام یا تعارض برخی مواد فصل اول لایحه با قواعد عمومی حاکم بر قوانین مدنی و

تجارت

همان‌طور که پیشتر بیان شد فصل اول پراشکال‌ترین قسمت لایحه تجارت تلقی می‌شود. برای مثال در ماده ۱۷ لایحه، مقرر شده است: «چنانچه نماینده، به هنگام انعقاد قرارداد، نمایندگی خود در امضای قرارداد یا هویت متوب‌عنه را افشا ننماید، طرف مقابل می‌تواند علاوه بر اصیل، اجرای قرارداد را از نماینده نیز مطالبه کند» و در ماده ۱۸ نیز مقرر می‌کند: «چنانچه نماینده به هنگام انعقاد قرارداد، نمایندگی خود را در امضای قرارداد و هویت متوب‌عنه را افشا نماید، طرف مقابل فقط می‌تواند اجرای قرارداد را از اصیل مطالبه کند، مگر اینکه نماینده نیز صریحاً یا ضمناً اجرای قرارداد را تعهد نموده باشد».

حکم مقرر در ماده ۱۷ هم با قواعد حاکم بر قانون مدنی و هم قانون تجارت فعلی در تعارض است. در انعقاد قرارداد، شخص، اصالتاً یا به نمایندگی اقدام می‌کند. مطابق قواعد عمومی قراردادهای، در صورتی که نماینده در حدود اختیارات قانونی و قراردادی اقدام نماید، مسئولیتی متوجه وی نخواهد بود. بنابراین مسئول تلقی کردن هر دو اصیل و نماینده در قرارداد صحیح نیست. حکم مقرر در ماده ۱۸ هرچند منطبق با قانون مدنی است، لکن در حقوق تجارت همواره صادق نیست. برای مثال شغل حق‌العمل کاری به‌عنوان یکی از مشاغل مهم تجاری و رایج، نوعی نمایندگی است که در اغلب موارد نام آمر فاش نمی‌شود. بر همین مبنا، اقدامات حق‌العمل کار از سوی آمر در صورت عدم افشا نمایندگی، مسئولیت اولیه را متوجه وی می‌کند. هرچند حق‌العمل کار، وکیل آمر است ولی نسبت به طرف دیگر قرارداد، اصیل تلقی می‌شود. بنابراین، نه آمر می‌تواند مستقیماً به طرف دیگر قرارداد مراجعه کند و نه طرف قرارداد حق مراجعه مستقیم به آمر را دارد (اسکینی، ۱۳۸۹: ۴۱).

در صورتی که حق‌العمل کار نام آمر را فاش کند: دو فرض متصور است: فرض اول - با افشای نام متوب‌عنه، حق‌العمل کار به عنوان وکیل محض تلقی و مطابق قواعد عمومی، وکیل مسئولیتی ندارد مگر آنکه از حدود اختیارات قانونی یا قراردادی تجاوز کرده باشد. بنابراین طرف دیگر قرارداد تنها می‌تواند به آمر به‌عنوان اصیل مراجعه کند. حکم مقرر در ماده ۱۸ لایحه نیز بر همین مبنا تنظیم شده است. اما فرض دوم - اغلب نمایندگی‌های تجاری از جمله حق‌العمل کاری که به نمایندگی از طرف آمر خرید یا فروش انجام می‌شود، حق‌العمل کار یا به عبارت دیگر نماینده، در مقابل طرف دیگر قرارداد، مسئول است و تفاوتی نمی‌کند که نام آمر را کتمان یا

فاش کند، زیرا مبرا کردن حق العمل کار در حوزه تجارت و مراجعه طرف مقابل به امری که نقشی در ایجاد قرارداد نداشته، دارای تالی فاسد است. اساساً تصدی به حق العمل کاری یعنی انجام امور یا معامله به نمایندگی از دیگری و تفاوتی نمی‌کند که نام آمر افشا شود یا نه، زیرا به اجمال معلوم است که حق العمل کار برای خود معامله نمی‌کند و از سویی، طرف دیگر قرارداد در انعقاد با حق العمل کار به شخصیت آمر نظر ندارد تا در صورت جهل، موجب خدشه به نفس توافق شود. بر همین مبنا، منطقی حق العمل کار را باید اصیل قرارداد تلقی کرد، بنابراین حکم مقرر ماده ۱۸ هرچند در روابط مدنی صادق است، لکن در امور تجاری محل تردید است.

علاوه بر این، برخی عبارات و اصطلاحات به کاررفته در فصل اول لایحه به درستی استعمال نشده است. برای مثال در ماده ۵ مقرر شده است: «انعقاد قرارداد، ابراز اراده یا هر عمل دیگر مرتبط با قرارداد و اثبات آنها نیازمند تشریفات خاصی نیست. این امور به هر وسیله از جمله شهادت شهود قابل اثبات است». درحالی که اولاً- اساساً مسائل اثباتی وابسته و متکی به تشریفات است و بین عالم ثبوت و اثبات تفاوت وجود دارد و این دو در این ماده خلط شده است؛ ثانیاً- برخی اعمال حقوقی، نیازمند تشریفات خاصی است که با وضع چنین حکم کلی، اعتبار قواعد حاکم بر آنها را دچار خدشه می‌شود؛ ثالثاً- به رغم اینکه شهادت شهود در کنار سایر ادله اثبات دعوا قرار می‌گیرد، لکن حقیقت امر آن است که شهادت شهود از حیث اعتبار هم‌ردیف برخی ادله به ویژه سند نیست. ارزش و اعتبار شهادت شهود بستگی تام به نظر قاضی دارد، درحالی که اعتبار سند به ویژه سند رسمی منوط به اظهارنظر دادگاه نیست. علاوه بر این، گذر زمان، از ارزش شهادت به علل مختلفی مانند فراموشی جزئیات واقعه یا عدم دسترسی به شهود می‌کاهد و به عکس، گذر زمان نه تنها از امکان اثبات و مالاً از اعتبار سند نمی‌کاهد، بلکه بر نقش و اهمیت آن می‌افزاید.

۶.۲. ابهامات شناسایی تاجر و تفاوت آن با صاحبان حرف

در لایحه ۱۴۰۳ از دو دسته اشخاص در قالب تاجر و صاحبان حرفه نام برده است. مطابق ماده ۴۵۷ لایحه، تاجر به شخصی اطلاق می‌شود که نام خود را در دفتر مخصوصی به نام دفتر ثبت تجاری نام‌نویسی کند. از این ماده چنین برداشت می‌شود که ملاک برای تشخیص تاجر بودن تابع نظریه شخصی است، یعنی برخلاف لوایح ۱۳۸۴ و ۱۳۹۱ و همچنین قانون تجارت فعلی که مطابق مواد ۲ و ۱، نظریه موضوعی یا نوعی پذیرفته شده، در این لایحه نظریه شخصی پذیرفته شده است. به زعم ما، اتخاذ نظریه شخصی برای شناسایی تاجر به دلایل متعدد از جمله تسریع و سهولت در شناسایی تاجر بر نظریه موضوعی ترجیح دارد، بنابراین اتخاذ این شیوه برای شناسایی

تاجر از نقاط مثبت لایحه محسوب می‌شود، لکن در عین حال ایراداتی بر آن وارد است که متعاقباً بیان می‌شود.

دسته دوم به صاحبان حرفه اختصاص دارد که دو معیار متفاوت برای آن پیش‌بینی شده است؛ مطابق تبصره ۱ ماده ۱، شخصی که قرارداد را خارج از فعالیت‌های شغلی خود منعقد می‌کند، صاحب حرفه نامیده می‌شود. در عین حال وفق عبارت آخری ماده ۱۶۰۸ در کتاب ورشکستگی مقرر می‌کند مراد از صاحبان حرفه اشخاصی هستند که به هر نوع فعالیت اقتصادی اشتغال دارند و کارگر یا کارمند یا مستخدم دیگری نیستند. اخذ پروانه یا مجوز فعالیت اماره شناسایی صاحبان حرفه است.

علاوه بر معیارهای متفاوت مذکور، اولین ابهام و ایراد بر مفهوم ابداعی صاحبان حرفه وارد است و معلوم نیست منظور از صاحبان حرفه همان تاجر است یا مفهوم دیگری اراده شده و اگر چنین است چه تفاوت مشخصی بین صاحبان حرفه با تاجر وجود دارد و بر این تفکیک نیز چه آثاری مترتب است؟ در واقع لایحه تجارت ۱۴۰۳ در نوعی سردرگمی بین مفهوم شناخته‌شده تاجر با مفهوم ابداعی صاحب حرفه قرار گرفته است. از سویی در قراردادهای تجاری سخن از صاحبان حرفه است و از سوی دیگر در کتاب سوم یعنی تجارت و قواعد حاکم بر آن احکامی را به تعریف تاجر و آثار آن مترتب کرده است و در مواردی هم قواعد مشترکی را مطابق ماده ۱۰۶۸ برای هر دو آنها در کتاب پنجم یعنی ورشکستگی مقرر کرده است.

صرف‌نظر از ایرادات وارد بر به‌کارگیری عبارت «صاحبان حرفه» در لایحه، احکام مختص تاجر به‌ویژه در کتاب سوم نیز دارای ابهاماتی است. برای مثال وفق ماده ۴۵۸ هر شخص حقیقی یا حقوقی که واجد برخی شرایط مانند مجوز فعالیت باشد، می‌تواند اقدام به نام‌نویسی در دفتر ثبت تجارتی کند، درحالی‌که منطقی آن است مجوز فعالیت و حتی اعطای تسهیلات تنها برای اشخاصی پیش‌بینی شود که پیشتر به‌عنوان تاجر شناسایی شده‌اند. علاوه بر این، شروط مقدماتی مقرر در بندهای ۱ تا ۳ ماده ۴۵۸ لایحه برای ثبت در دفتر تجارتی، بیش از آنکه مختص غیرتاجر باشد، عملاً ناظر به اشخاصی است که پیش از ثبت‌نام، یا تاجرند یا سابقه فعالیت تجاری دارند، درحالی‌که قرار است اشخاص با ثبت‌نام در دفتر تجارتی متعاقباً تاجر تلقی شوند. همچنین برابر تبصره ۱ ماده ۴۸۰ لایحه، اخذ مجوز یا پروانه اعمال تجاری احصاشده در ماده مذکور، منوط به ثبت‌نام در دفتر ثبت تجارتی نیست، ولی در عین حال مقرر می‌کند که شروع به فعالیت منوط به ثبت‌نام است. با ترتیب مقرر در لایحه، ممکن است برخی اشخاص دارای مجوز اقدام به فعالیت تجاری کنند، بدون اینکه در دفتر ثبت تجارتی نام‌نویسی کرده باشند و عملاً هم کنترلی برای ممانعت از فعالیت وجود ندارد و ضمانت اجرای مقرر در تبصره ۲ همان ماده نیز ناکافی است. درحالی‌که شیوه مناسب آن است به‌جای الزام اشخاص در حال فعالیت واجد مجوز برای

ثبت در دفتر ثبت تجاری که متضمن صرف وقت و هزینه گزاف است، اعطای مجوز منوط به شناسایی تاجر یعنی ثبت در دفتر یادشده شود. به عبارت دیگر، بهتر است تلفیقی از نظریه شخصی و موضوعی در لایحه پیش‌بینی شود: ابتدا منطبق با نظریه شخصی، شرط شناسایی تاجر ثبت‌نام در دفتر تجاری با وجود شرایط مقدماتی شود. سپس با احصای اعمال تجاری مطابق لایحه ۱۳۸۴، امکان انجام فعالیت صرفاً برای تاجر پیش‌بینی و در عین حال ضمانت اجرای مؤثری برای فعالیت اشخاص غیرتاجر مقرر شود. بنابراین تعداد اعمال تجاری مقرر در ماده ۴۸۰ به هیچ‌وجه کافی نیست. همچنین منطق قانون‌نویسی ایجاب می‌کند، در کتاب سوم «تجارت و قواعد حاکم بر آن» که باید به عنوان کتاب اول آورده شود، بهتر است از ذکر جزئیاتی مانند رتبه اعتباری، عدم سوءپیشینه کیفری یا ممنوعیت به موجب احکام قطعی که از بدیهیات اشتغال به هر پیشه و حرفه‌ای است، پرهیز و به آیین‌نامه اجرایی قانون واگذار شود، مشابه آنچه در ماده ۴۶۴ لایحه آمده است.

نتیجه

برای تدوین و تصویب قانون تجارت رعایت اصول سه‌گانه مهم و بنیادین: تسهیل، تسریع و اطمینان در روابط تجاری، معیارهای مناسبی برای وضع قانون جامع تجارت است. از اختصاصات منحصربه‌فرد قانون تجارت، هماهنگ شدن قواعد با تحولات سریع تجاری است، اما در عین حال ثبات و جهت‌گیری کلان قانون در اصلاحات آتی که لازمه پویایی قانون تجارت است، نباید خدشه‌دار شود. لایحه تجارت ۱۴۰۳ به رغم وجود نقاط قوت و نگاه تحولی به‌ویژه در حوزه قواعد عمومی قراردادها مانند پیش‌بینی تعدیل قرارداد، رعایت حسن نیت و رفتار منصفانه، دارای ایرادات و ابهامات متعددی است که کارایی لایحه را محل تردید قرار داده و مآلاً نیازمند بازنگری مجدد است. عدم انجام مطالعات میدانی و بی‌توجهی به عرف تجاری و روابط بازرگانان، تکرار بی‌منطق برخی موضوعات متروک قانون تجارت، خلط مباحث تجارت داخلی با تجارت بین‌الملل بدون در نظر گرفتن و هماهنگ کردن با حقوق داخلی، وضع قواعدی خارج از قلمرو حقوق تجارت و تعارض با قواعد عمومی حقوق مدنی، از جمله ایرادات شایان ذکر است. برخی ایرادات در لوایح قبلی از جمله لایحه تجارت ۱۳۸۴ نیز قابل مشاهده است و به متن مورد بررسی اختصاص ندارد. برای مثال می‌توان به اصرار بی‌وجه بر حفظ برات که سالیان مدیدی است به هیچ عنوان در تجارت داخلی مورد استفاده نیست و در عین حال، عدم پیش‌بینی مقررات جامع و مانع برای چک به عنوان متداول‌ترین ابزار پرداخت در ایران، استفاده از روش سنتی ترتیبی شماره‌گذاری مواد، اتخاذ گمراه‌کننده عنوان «قراردادهای تجاری» بدون اینکه اثری بر آن مترتب شود، عدم استفاده از نظریات تلفیقی شخصی (در ابتدا) و موضوعی (احصای فعالیت‌های تجاری

برای اعمال ضمانت اجراها در جهت جلوگیری از فعالیت غیربازرگانان) برای شناسایی تاجر، اشاره کرد. اگرچه تصویب یکپارچه قانون تجارت مزیت‌های متعددی دارد، لکن به سبب دشوار بودن این روش، بهتر است قانون تجارت به صورت کتاب به کتاب تدوین و تصویب شود. در تدوین هر کتاب، علاوه بر موضوعاتی که در لایحه تجارت فعلی مقرر شده، سایر قوانین مرتبط با عنوان کتاب که به طور مستقل پیشتر تصویب شده است، ذیل کتاب مربوط قرار گیرد. یکپارچگی، انسجام، هماهنگی و عدم پراکندگی قوانین مرتبط، جلوگیری از وضع قواعد متعارض و سهولت اصلاح قوانین، برخی از مزایای تدوین و تصویب به شیوه مذکور است که امید است در بازنگری لایحه تجارت در صورت عودت از سوی شورای نگهبان یا مجمع تشخیص مصلحت نظام، مورد توجه قانونگذار قرار گیرد.

بیانیه نبود تعارض منافع

نویسنده اعلام می‌کند که تعارض منافع وجود ندارد و تمام مسائل اخلاق در پژوهش را شامل پرهیز از دزدی ادبی، انتشار و یا ارسال بیش از یک بار مقاله، تکرار پژوهش دیگران، داده‌سازی یا جعل داده‌ها، منبع‌سازی و جعل منابع، رضایت ناآگاهانه سوژه یا پژوهش‌شونده، سوءرفتار و غیره، به طور کامل رعایت کرده است.

قدردانی

بدین وسیله از همکاران محترم مجله مطالعات حقوق خصوصی به سبب بررسی، ارزیابی، پذیرش و چاپ مقاله اهتمام ویژه‌ای مبذول داشتند، تشکر می‌شود.

منابع

اسداللهی، خدابخش؛ آذرنیوار، لیلا (۱۴۰۰). آسیب‌شناسی و ویرایشی قانون مدنی با تکیه بر دستور زبان فارسی. پژوهش‌های دستوری و بلاغی، مجله پژوهش‌های دستوری و بلاغی، ۱۱(۲۰)، ۳۱۵-۲۸۷.

DOI: 10.22091/jls.2022.8066.1386

اسکینی، ربیعا (۱۳۸۹)، حقوق تجارت (کلیات، معاملات تجاری، تجار و سازماندهی فعالیت تجاری). چ سیزدهم، تهران: سمت.

اسکینی، ربیعا (۱۴۰۲). حقوق تجارت (برات، سفته، قبض انبار، اسناد در وجه حامل و چک). چ سی‌ودوم، تهران: سمت.

اشراقی آرانی، مجتبی (۱۴۰۲). حقوق تجارت نوین، قراردادهای تجاری. چ دوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

اشمیتوف، کلایو ام (۱۳۷۸). حقوق تجارت بین‌الملل. ج ۱ و ۲، چ اول، ترجمه بهروز اخلاقی و همکاران، تهران: سمت.

باریکلو، علیرضا؛ خزایی، سیدعلی (۱۳۹۰). اصل حسن نیت و پیامدهای آن در دوره پیش قراردادی؛ با مطالعه تطبیقی در حقوق انگلیس و فرانسه. مجله حقوقی دادگستری، ۷۵ (۷۶)، ۵۳-۸۸.
<https://doi.org/10.22106/jlj.2011.11069>

بنایی اسکویی، مجید (۱۴۰۱). ارکان صدور اجرائیه چک بلامحل از طریق دادگاه. مجله پژوهش‌های حقوقی، ۲۱ (۵۲)، زمستان، ۴۷۹-۵۱۶، DOI:10.48300/JLR.2022.332794.1990

بنایی اسکویی، مجید (۱۴۰۲). تحلیل حقوقی و اقتصادی ضمانت اجرای بانکی صدور چک بلامحل (قانون صدور چک اصلاحی ۱۳۹۷). مطالعات حقوق خصوصی، ۵۳ (۱)، ۱-۲۵.
 DOI:10.22059/jlq.2023.357912.1007760

بنایی اسکویی، مجید؛ کاظمی، ندا (۱۴۰۲). مطالعه تطبیقی مفهوم التزام به شرط حداکثر تلاش متعارف در قراردادهای تجاری بین‌المللی. مطالعات حقوق تطبیقی، ۱۴ (۲).
 DOI : 10.22059/jcl.2023.351816.634466

بورو، دومینیک (۱۳۸۶). تدوین قوانین جامع در حقوق فرانسه؛ تاریخچه، اهداف و نتایج. ترجمه احمد اختیاری، فصلنامه حقوقی گواه، (۱۰)، ۵۸-۶۶. در:

<https://ensani.ir/fa/article/224949> (۲۰ فروردین ۱۴۰۴)

حبیب‌نژاد، سیداحمد؛ تقی‌زاده، احمد (۱۳۹۸). نیازسنجی تقنینی؛ عنصری بایسته در قانونگذاری شایسته. فصلنامه دانش حقوق عمومی، ۸ (۲۶)، ۲۵-۴۶. DOI: 10.22034/qjplk.2020.183

حبیب‌زاده، سیداحمد؛ عامری، زهرا (۱۳۹۹). قانون‌نویسی در نظام تقنینی ایران در پرتو مدل‌های پیش‌نویس‌نگاری تقنینی. فصلنامه مجلس و راهبرد، ۲۷ (۱۰۲)، ۲۶۵-۲۴۱. در:
<https://ensani.ir/fa/article/430483> (۸ خرداد ۱۴۰۴)

جعفری، امین (۱۳۹۸). متدلوژی حقوق. چ دوم. تهران: گنج دانش،

دانش‌پژوه، مصطفی (۱۳۹۲). مقدمه علم حقوق، با رویکرد به حقوق ایران و اسلام. چ دهم، تهران: انتشارات مشترک پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سمت.

دل وکیو، ژرژ (۱۳۹۱). فلسفه حقوق. ترجمه جواد واحدی، چ سوم، تهران: میزان.

راسخ، محمد (۱۳۸۵). ویژگی‌های ذاتی و عرضی قانون. مجلس و پژوهش، ۱۳ (۵۱)، ۱۲-۴۰. در:
<https://ensani.ir/fa/article/185614> (۸ خرداد ۱۴۰۴)

رفیعی، محمدتقی (۱۳۸۷). تحلیل حقوقی قرارداد گشایش اعتبار اسنادی در حقوق ایران. اندیشه‌های حقوق خصوصی، ۵ (۱۲)، ۵۱-۹۶. در: https://jolt.ut.ac.ir/article_22594.html (۲ خرداد ۱۴۰۴)

- روان، سولین (۲۰۱۷). قانون قراردادهای جدیدی فرانسه. ترجمه روح‌اله خلجی، در: www.ekhtebare.ir/?p=39448 (۲۵ فروردین ۱۴۰۴)
- رینرسون، آرتور جی (۱۴۰۳). *قانون‌نویسی گام به گام*. ترجمه آزاده عبدالله‌زاده شهراباکی، چ دوم، تهران: سمت.
- ریاحی، نوربخش (۱۳۹۹). نقدی بر تئوری نظم عمومی داخلی در حقوق عمومی ایران. *فصلنامه قضاوت*، ۲۰ (۱۰۱)، ۱۰۳-۱۲۵. در: https://www.ghazavat.org/article_243043.html (۲۵ فروردین ۱۴۰۴)
- زانتاکی، هلن (۱۴۰۲). *قانون‌نویسی، هنر و فناوری قواعد تنظیم‌گری*. ترجمه حسن وکیلان، چ سوم، تهران: سمت.
- صدر، محمدباقر (۱۹۸۶). *دروس فی علم الاصول*. ج ۱، دار الکتاب اللبنانی.
- صفایی، سیدحسین؛ کاظمی، محمود؛ عادل، مرتضی؛ میرزائزاد جویباری، اکبر (۱۳۹۰). *حقوق بیع بین‌المللی - بررسی کنوانسیون بیع بین‌المللی ۱۹۸۰ با مطالعه تطبیقی در حقوق ایران، فرانسه، انگلیس و ایالات متحده آمریکا*. چ سوم، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- شریفی سیدالهام‌الدین (۱۳۸۷). نقد شیوه قانون‌نویسی در لایحه قانون تجارت. *مجله پژوهش‌های حقوقی*، (۱۴)، ۳۳۷-۳۵۰. در: <http://jlr.sdil.ac.ir/article-43752.html> (۱۵ فروردین ۱۴۰۴)
- شیروی، عبدالحسین (۱۳۸۹). *حقوق تطبیقی*. چ نهم، تهران: سمت.
- سقری، محمد (۱۴۰۲). *حقوق تجارت ۳ (اسناد)*. چ اول، تهران: مجد.
- عالی‌پناه، علیرضا (۱۳۸۷). نقد مقررات ابواب پنجم و هفتم در لایحه قانون تجارت. *مجله پژوهش‌های حقوقی*، (۱۴)، ۳۸۱-۴۰۸. در: <http://jlr.sdil.ac.ir/article-43760.html> (۱۵ فروردین ۱۴۰۴)
- عبدی‌پور فرد، ابراهیم (۱۴۰۲). *حقوق تجارت (جلد دوم - حقوق شرکت‌های تجاری)*. چ اول، تهران: مجد.
- عبدی‌پور فرد، ابراهیم (۱۴۰۱). *حقوق تجارت (جلد سوم - اسناد تجاری) با اصلاحات و الحاقات*، چ هشتم، تهران: مجد.
- عطار، محمدصالح؛ ابراهیم گل، علیرضا (۱۳۹۷). ارزیابی مفهومی قاعده آمره به مثابه برترین شاخص نظام‌ساز حقوق بین‌الملل. *فصلنامه پژوهش حقوق عمومی*، ۲۰ (۶۱)، ۳۹۱-۳۱۶. <https://doi.org/10.22054/qjpl.2018.22391.1531>

کارین، اولریش؛ زانتاکی، هلن (۱۴۰۱)، *قانونگذاری در اروپا، یک راهنمای جامع برای محققان و متخصصان فعال*، ترجمه کریم بقایی و آرین پنتفت، چ اول، کتابخانه، موزه و مرکز اسناد مجلس شورای اسلامی،

کاظمی، محمود (۱۳۹۸)، «قانون مدنی یا فقه فارسی: جستاری در منابع و ساختار قانون مدنی ایران»، *فصلنامه پژوهش حقوق خصوصی*، ۸ (۲۹)، ۲۴۹-۲۷۶.

<https://doi.org/10.22054/jplr.2019.40851.2172>

گروه پژوهشی حقوق خصوصی مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های حقوقی شهر دانش (۱۳۸۱). *قانون تجارت ایران و ضرورت بازنگری در آن. پژوهش‌های حقوقی*، ۱۱ (۱)، ۱۱-۲۸. در: <http://jlr.sdil.ac.ir/article-44937.html> (۱۵ فروردین ۱۴۰۴)

قاضی شریعت‌پناهی، ابوالفضل (۱۳۷۱). *حقوق اساسی و نهادهای سیاسی*. تهران: انتشارات دانشگاه تهران.

ملکوتی، رسول (۱۳۹۸). *حقوق تجارت ۱ (شناسایی تاجر، معاملات، نام و علامت تجاری)* چ اول، تهران: مجد.

نیازی، عباس؛ جوهر، سعید (۱۴۰۱). *اهلیت تجاری در حقوق ایران و فرانسه. مجله حقوقی دادگستری*، ۱۱۸ (۱)، ۳۶۹-۳۸۸. <https://doi.org/10.22106/jlj.2021.538664.4396>

هاشمی، سیدمحمد (۱۳۹۳). *حقوق اساسی جمهوری اسلامی ایران، حاکمیت و نهادهای سیاسی*، ج ۲، چ بیست و پنجم، نشر میزان.

References

- Asadollahi, K. B., & Azarnivar, L. (2021). Pathology and Revision of Civil Law Based on Persian Grammar", Grammatical and Rhetorical Studies, Journal of Grammatical and Rhetorical Research, 11 (20), 315-287, DOI: 10.22091/jls.2022.8066.1386 [In Persian]
- Skini, R. (2010). Commercial Law (General, Commercial Transactions, Merchants and Organization of Commercial Activity), Samt Publications, 13th Edition. [In Persian]
- Skini, R. (2023). *Commercial Law (Bill of Exchange, Promissory Note, Warehouse Receipt. Documents in Bearer and Check)*, Samt Publications, 32nd Edition. [In Persian]
- Eshraghi Arani, M. (2023). *Modern Commercial Law, Commercial Contracts*. Tehran University Press, 2nd Edition. [In Persian]
- Schmittoff, Clive M. (1999). *International Trade Law*. Vol. 1 and 2, Translated by Behrouz Akhlaqi et al., Samt Publications, First Edition. [In Persian]
- Bariklo, A., & Khazaei, S. A. (1991). The Principle of Good Faith and Its Consequences in the Pre-Contractual Period; With a Comparative Study

- in English and French Law. *Justice Legal Journal*, 75(76), 53-88, <https://doi.org/10.22106/jlj.2011.11069>. [In Persian]
- Benaeioskoei, M. (2022). Elements of Issuing Enforcement of Bad Checks through the Court. *Journal of Legal Research*, 21(52), Winter, 479-516, DOI: 10.48300/JLR.2022.332794.1990 [In Persian]
- Benaeioskoei, M. (2023). Legal and Economic Analysis of Bank Guarantee for the Execution of Bad Checks (Amended Check Issuance Law 1397). *Private Law Studies*, 53(1), 25-1, DOI: 10.22059/JLQ.2023.357912.1007760 [In Persian]
- Benaeioskoei, M., & Kazemi, N. (2023). Comparative Study of the Concept Obligation to the condition of maximum customary efforts in international commercial contracts. *Comparative Law Studies*, 14(2). DOI:10.22059/JCL.2023.351816.634466 [In Persian]
- Boro, D. (2007). Comprehension of comprehensive laws in French law; history, goals and results. translated by Ahmad Ekhtari, *Gowah Legal Quarterly*, (10), 58-66. at: <https://ensani.ir/fa/article/224949> [In Persian]
- Habibnejad, S. A., & Taghizadeh, A. (2019). Legislative needs assessment; A Necessary Element in Good Legislation. *Quarterly Journal of Public Law Knowledge*, 8(26), 25-46, in: 10.22034/QJPLK.2020.183 (20 May 2024). [In Persian]
- Habibzadeh, S. A., & Ameri, Z. (2020). Law Writing in the Iranian Legislative System in the Light of Legislative Drafting Models. *Quarterly Journal of Parliament and Strategy*, 27(102), 241-265. <https://ensani.ir/fa/article/430483> [In Persian]
- Jafari, A. (2020). *Methodology of Law*. Ganj Danesh Publications, Second Edition. [In Persian]
- Danesh Pajouh, M. (2013). *Introduction to Law, with an Approach to Iranian and Islamic Law*. Joint Publications of the Institute of Research, University and Samat, Tenth Edition.
- Del. Vecchio, G. (2012). *Philosophy of Law*. translated by Javad Vahedi, Mizan Publications, third edition. [In Persian]
- Rasek, M. (2006). Intrinsic and Transverse Characteristics of Law. *Majles and Research*, 13(51). 12-40. <https://ensani.ir/fa/article/185614>. (8 June 2024). [In Persian]
- Rafiei, M. T. (2008). Legal Analysis of the Contract for Opening a Letter of Credit in Iranian Law. *Thoughts on Private Law*, 5(12), 51-96, at: https://jolt.ut.ac.ir/article_22594.html (2 June 1404). [In Persian]
- Rawan, S. (2017). *New French Contract Law*. translated by Ruhollah Khalji, in: www.ekhtebare.ir/?p=39448 (25 April 2024). [In Persian]
- Reinerson, A. J. (2024). *Law Writing Step by Step*. translated by Azadeh Abdollahzadeh Shahrabaki, Samt Publications, second edition. [In Persian]

- Riahi, N. (2020). A Critique of the Theory of Internal Public Order in Iranian Public Law. *Judiciary Quarterly*, 20(101), 103-125.
https://www.ghazavat.org/article_243043.html [In Persian]
- Zantaki, Helen, (2023). *Law Writing, the Art and Technology of Regulatory Rules*. translated by Hassan Vakilian, Samt Publications, third edition. [In Persian]
- Sadr, Mohammad Baqir, (1986). *Lessons in the Science of Principles*, Vol. 1, Dar Al-Kitab Al-Libani. Other authors.[in Arabic]
- Safaei, S. H. Kazemi, Mahmood; Adel, Morteza; Mirzanejad Jouybary, Akbar (2011). *International Sales Law - A Review of the 1980 International Sales Convention with a Comparative Study in the Laws of Iran, France, England and the United States of America*, Tehran University Press, third edition. [In Persian]
- Sharifi S. E. (2008). Criticism of the Legal Writing Method in the Commercial Law Bill. *Journal of Legal Studies*, (14), 337-350, at: <http://jlr.sdil.ac.ir/article-43752.html> (April 15, 2024). [In Persian]
- Shiravi, A. H. (2009). *Comparative Law*. Samt Publications, 9th edition. [In Persian]
- Saqri, M. (2002). *Commercial Law 3 (Documents)*. Majd Publications, 1st edition. [In Persian]
- Ali Panah, A. (2008). Criticism of the provisions of the fifth and seventh chapters of the Commercial Law Bill. *Journal of Legal Studies*, (14), 381-408, at: <http://jlr.sdil.ac.ir/article-43760.html> (15 Mat 2025). [In Persian]
- Abdipourfard, E. (2002). *Commercial Law (Vol. 2 - Commercial Companies Law)*. Majd Publications, First Edition. [In Persian]
- Abdipourfard, E. (2001). *Commercial Law (Vol. 3, Commercial Documents) with Amendments and Additions*, Majd Publications, Eighth Edition. [In Persian]
- Attar, M. S., & Ebrahim Gol, A. (2018). Conceptual Evaluation of the Peremptory Rule as the Best Systematizing Indicator of International Law. *Quarterly Journal of Public Law Research*, 20(61). 291-316, <https://doi.org/10.22054/qjpl.2018.22391.1531>. [In Persian]
- Karin, U., & Zantaki, H. (2014). *Legislation in Europe, a Comprehensive Guide for Active Researchers and Professionals*. Translated by: Karim Baghaei and Arian Petft, Library, Museum and Documentation Center of the Islamic Consultative Assembly, First Edition. [In Persian]
- Kazemi, M. (2019). Civil Law or Persian Jurisprudence: An Essay on the Sources and Structure of Iranian Civil Law. *Quarterly Journal of Private Law Research*, 8(29), 249-276- at: <https://doi.org/10.22054/jplr.2019.40851.2172>. [In Persian]

- Private Law Research Group of Shahr Danesh Institute of Legal Studies and Research (2002). Iranian Commercial Law and the Necessity of Its Revision. *Legal Research*, 1(1), 11-28 at: <http://jlr.sdil.ac.ir/article-44937.html> (15 March 2025). [In Persian]
- Judge Shariat Panahi, A. (1992). *Basic Rights and Political Institutions*. [In Persian]